

Aleksandar Gatalica

EURIPIDOVA SMRT

Aleksandar Gatalica

Euripidova smrt

Kada je u utorak, s prvim sumrakom, posle silne agonije, izdahnuo moj mali brat - zapravo polubrat - mnogi ljudi sa crnim kišobranima šetali su grobljem. Te noći dok je sjajni Sirijus na nebu nad Grčkom bio u zenitu, sin Mnesarhov, Euripid, osvojio je prvu nagradu na takmičenju tragediografa. Te divne, ozvezdane noći, u kojoj se ruže marinskih vetrova otvaraju na nezaštićenom moru, u zaklonjenoj Veneciji bilo je tiho. Negde pred jutro iskrsao mi je lik Velikog grešnika - idealnog krivca. Trgao sam se iz sna, oivičio pogledom svoj sobičak, video abažur noćne lampe koja se nije gasila nikad i imajući sve vreme pred sobom, zamislio nesumnjivog krivca: ništa mu nije ostalo osim starih fotografija na kojima su ga voleli mnogi i samozavaravanja jačeg od osećaja krivice, jačeg od smrti. Čitavog dana moja divna majka mrtvozornicima nije davala telo malog brata; zatvorena u sobi, odbijala je svakog ko bi prišao vratima. Posle tog neizmernog sentimentalnog hropca, tokom kojeg je kao paučica plela nevidljivu mrežu oko sićušnog, bledog, bespomoćno beživotnog tela, nešto iza ponoći moja elegantna mati dopustila je napokon da malog brata odnesu iz kuće. I nije bilo čudno što su u auditorijumu na dan igara bili prisutni svi muškarci, nije bilo neobično što su ustali sa sedišta i aplaudirali mu; iznenađujuće je bilo to što je žiri Salaminjaninu Euripidu, nepopularnom kod svih selektora, te noći u kojoj su se lako razgorevale baklje, dodelio prvu nagradu. Vest o to me proćula se nadaleko, jer Venecijanski karneval u grad stiže jednom godišnje kao kuga. Karnevalski duh najpre sam osetio u bočnoj ulici, kraj jednog uskog kanala; prvo je do mene stigao miris parfema, pa bat visokih potpetica, potom je iz noći najzad izašao par gracioznih ženskih nogu, nalik onima u moje majke. Bila je to Italijanka, to je mogla biti samo elegantna Italijanka. Smejala se kao da nikad nije ćula da je

na kovčegu mog malog polubrata pisalo "pož. četiri godine". A majka, moja majka, i u svojoj tuzi prelepa sledećeg dana je obukla crninu. Kako su joj samo zavodljivo stajale tamne čarape sa podvezicama, svilena bluza na kojoj su se ocrtavale njene dojke, maleni šešir sa crnom čipkom preko krupnih zakrvavljenih očiju mačke. Nije me opazila, nije primećivala ničije prisustvo, već je tragala samo za odsustvom. Stajala je pred ogledalom polunaga i oblačila se polako kao da se sprema za ljubavnika smrt. Šminkala se tako da istakne ispupčenja podočnjaka, plavozelene zenice što su plivale na krvavim žilicama beonjača; zatezala je traku crne čipke na bledom modiljanijevskom vratu. Mali brat ne igra se u svom uglu; ne vide mu se tužne bolesničke oči; stan više ne miriše na polubrata; mali brat ne uzdiše; malog brata nema. Euripide, zašto svi ljudi nisu dobri? Čini se, naoko, da je biti dobar, valjan, smiren, pomiren sa sudbinom i izvesnošću daleko jednostavnije nego biti kakav, ružan nekoristan, zao, pokvaren, uvek na oprezu, vazda u pokretu i delanju. Juče si, a godina je 441, dobio prvu nagradu, nakon dvadeset dva učešća na Dionisovim igrama i tri mršave treće nagrade. Noćas je, daleko iza mesečevog zenita dok se žiri znojio po sparnoj noći - objavljeno da si prvonagrađeni. Jesi li se obradovao, ili si pomislio da je to pravedna nagrada za divljačko obožavanje puka, demosa, rulje, poslednjih redova koji su te decenijama obasipali narodnim počastima? Baklje promiču gradom, baklje kao anđeli na fresci koju sam gledao dok se služila zaupokojena liturgija za mog malog brata. Kovčeg je spušten, činilo nam se gotovo bačen u zemlju; kovčežić u kome kao da su bili oteti zlatnici a ne dete, pao je na dno rake, a moja mirisna majka smrću zagrljena podigla je čipkani krep, kolena su joj klecnula i ona je poletela za sandukom. Neko ju je, kao u lošem romanu, uhvatio pod ruku, te se njen nevešti pokušaj samoubistva učinio tek kao klonuće. U crkvi nije plakala, glavu je zabacila kako samo ona ume; kose je rasplela, materinske grudi sa kojih je kradom curilo mleko i vlažilo joj meki stomak izbacila je unapred; a pogled, lažljivi pogled skrhane ljubavnice, upravila je u svod i luster s mnogim tinjalicama. Pod centralnim brodom bila je nalik presvetoj Bogorodici, a te luče nad njenom plavom glavom kao sabor anđela: dvadeset četiri u prvom,

osamnaest u drugom, dvanaest u trećem, šest u četvrtom, tri u petom redu i jedna na vrhu obične sijalice, bleskalice koje svoju električnu dušu ispuštaju u nesaznajnim luminokretima nad njenom glavom.

U Veneciju sam stigao brodom. Bila je 1911. godina. Lađa je imala veliki točak i parnu mašinu koja je brektala. Na palubi je bilo mnoštvo sveta a među njima i jedan uglađeni bonvivan što nesmotreno odmeravaše pridošlice. Taj putnik na mnogim železničkim linijama i brodskim maršrutama beše osoba u poodmakloj fazi kakve bolesti: duševno uništen, telesno sasvim vidno načet. Šminkao se - jeste, skrivao je bore, bojio zaliske i brkove ne bi li sakrio neprirodno bledilo tanke kože pod očima i samrtne fleke na obrazima i oko usta. Stigao sam u Veneciju zajedno s jednim moribundom koji je smrt nosio u unutrašnjem džepu sakoa, sa umirućim što je napustio sanatorijum okružen palmama i uređenim bolničkim vrtom. Pobegao je, videlo se to, iz paviljona za smrtno bolesne, odande sa severa, gde nije želeo da umire polako, okružen profesionalnim optimizmom lekara i varljivim krivuljama temperature. Uplovio sam k Mlecima sa nepoznatim moribundom koji me je gutao pogledom kao da želi - tako jedno našminkan - da me povede sa sobom. Neko je na brodu 1911. umirao, a svud oko nas bilo je more, i mari di un mare. Voda je u zalivu bila venecijanski zelena: plitka, topla, močvarna, jedva namreškana, sa belom penom na vrhovima talasića nalik bledim podočnjacima na licu onog nestajućeg, tog nasmeja- nog bolesnika što u smrti gleda ništavilo, puko crno; jedan kraj bez preobraženja; senza transfigurazione; without transfiguration; ohne Verklärung; tog što je već stupio u čin mrtvih, te život posmatra kao nakaradni bog koji se ne drži etike, niti razlikuje dobro od lošeg, jer sve mu je dozvoljeno, jer iza (ako to uopšte za njega postoji kao misao) nema suda, nikakve pravde, niti računa ili zbrajanja; nijednog pitanja samo ništa, te on ovde na brodu može te 1911. tako drsko da me posmatra, ne bojeći se ničeg na nebu i zemlji - toliko odvratan iznutra, tako bled i tužne kože spolja, a zapravo moćan. Euripide, moral postoji samo ukoliko se veruje i bez vere - ma koje, ma kakve ne može se zasnivati. Šta bi se dogodilo kada bi svi ljudi, poput ovog

elegantnog razvratnika što umire pod slamnatim šešikom širokog oboda, mislili kako iza života nema ničeg? Život bi bio magnovenje, mahnitanje, pusta sanja. "¿Qué es la vida? Un frenesí. ¿Qué es la vida? Una ilusión, una sombra, una ficción, y el mayor bien es pequeño; que toda la vida es sueño, y los sueños, sueños son." Da, život bi bio hedonija i hir, prazna sena što nas ovi, kada u trenutku čudesnog boravka svako neštedimice grabi za sebe što više uživanja. Ubijam, otimam, jedem, prisvajam, pada noć i vidim samo crno (spavam, ne sanjam); sutradan isto, ali onda, odjednom, crno, večno crno - jer neko me je ubio samo zato što je i sam grabio varljivu sreću a ja sam mu stajao na putu. Potom taj drugi - mio assasino ide dalje, Salaminjanine, na moju smrt ne osvrćući se; i stupa, guta halapljivo, nasrće požudno i prisvaja meka tela otimajući ih iz mlakog mraka, opija se pijući čaše vina naiskap na terevenkama, posle kojih se ujutro vide mnoga plutajuća tela u plićaku poslednje gozbe. Ali taj moj, taj ubica, ne osvrće se, već odlazi dalje. Još jednom pomor i hedonija, Tanatos i Eros na svakom koraku; tu do sledeće pustolovine, no onda, iznenada odista, baš kao da i za njega ničeg nema - crno, eternale black: kraj i za njega. ¿Qué es la vida? What is the life, Euripides? Calderon de la Barca, rođen u Madridu 17. januara 1600. godine, umro u Kraljevskom gradu 25. maja 1685; Vilijam Šekspir, rođen u Stratfordu na Ejvonu 1564. godine, umro u Londonu 23. aprila 1616. Euripide, da je život tek Sigismundov san, istorija bahatih terevenki u pripitom stihu i umorstava koja niko ne kažnjava, ljudska entropija vladala bi istorijom i ona ne bi mogla da upamti bilo koga. Zamisli istoriju bez sećanja, Euripide. Ali, ja sam se iskrcao sa parobroda, a onaj u dugačkim belim pantalonama i teget blejzeru pošao je za mnom, ukorak, sustopice. Nisam znao kako da ga se otremem, ni da li sam to hteo. Kako da mu se obratim? Imenom? Titulom: signore dottore? Ili: o, mortale? Ali on, shvatio sam napokon, nije ni nameravao da razgovara sa mnom. Nije hteo moje reči; ni moje misli; čekao je moju smrt. Pratio me je, čas idući bliže meni, čas daleko iza ili ispred. Dolazio mi je kao san, kao sen, kao moja potonja izvesnost. Gde si bio, Euripide, da mi te 1911. pomogneš? Bežeći postao sam, neprimetno i za sebe samog, bolesni privid poput njega. Jedna sena

pratila je drugu. Neznaničev gnjili osmeh i jasni znakovi upućeni sa pristojne razdaljine, iz zaklona venecijanskog popodneva, govorili su mi da se od mene očekivalo samo da pristanem. Ali ja sam oklevao, a moribund je sve čvršće - iako i dalje nevidljivim znacima to od mene zahtevao. Nije mi se činilo da hoće da mi naudi; ne, želeo me je za sebe, čitavog, da mu se pridružim u bahatosti bezbrižnog umiranja, tamo gde eternal black caruje a drugi zakon termodinamike, neumitno kao poslednja molitva, zaravnava sve oko čega bi se skupljala toplota. Toplo kao telo, živo telo, telo moje majke, sa telesnom temperaturom trideset sedam sa jedan. Plućna temperatura? Temperatura skrajnutih umom? Trideset sedam sa jedan. If we shadows have offended, think but this, and all is mended, that you have but slumber'd here, while these visions did appear. Ako smo vas, senke mi, uvredili čime, vi, da biste nam oprostili, zamislite da ste snili.

Bio je dan, bila je duboka, zloslutna noć, bilo je rano jutro kada je moja slomljena majka u kuću dovela vajara. Beše to student, talentovan veštak, kipar koga je preporučio njegov profesor. Postavio je postolje i na njemu drveni stubić kao kolac. Pre nego što sam stigao da se rasanim, krenuo je oko te drvene kičme da nabacuje glinu: uobličila se najpre kupa nimalo nalik nečem živom, potom jaje slično embrionu koji tek ima da se rodi, pa najzad glava, sa potiljkom, čelom, obrazima i bradom. Sve dotle majka nije bila u blizini, ali čim se glini počeo nazirati pogled, krenula je da obilazi postolje poput vučice. Iskeženih čeljusti, s očima strašnog ubice koji ne preza da lovini lako pregrize vrat - ona, uistinu tako zanosna gledala je u malenu glinenu glavu koja je već dobijala jagodice, beonjače, obrve, usne i upravljala pogled u stranu. Da, bio je to Nebo, moj mali polubrat, a upravo je ona naručila portret i zamislila da se tako divljački oblikuje pred njenim očima. Jedan krug, zatim još jedan (kao balerina, crni labud): veliki obilazak oko nedovršene glave brzim hodom (bliže meni koji u noćnoj košulji stojim na vratima svoje sobe), pa zatim manji, sporim korakom, s jedva primetnim koketnim dodirivanjem ramena mladog vajara odevenog u belu kecelju. Moj mali brat je umro; posle silnog posrnuća, mimo svih nebeskih tablica. Uprkos poretku koji je zasnovan na onom što ljudi misle da je

ispravno, ispustio je detinju dušu i za moju jadnu, prelepu majku više nije postojalo ništa, nigde ništa, nikom ništa; ni budućnosti, ni prošlosti; ni drugima ništa; ni meni ništa. Obilazila je glavu koja je sve više nalikovala na jedno dete i komandovala: malo puniji obrazi, napućenije usnice, dublja rupica na bradi, tek nešto veće ušne resice, manja jabučica na belom grlu, niže čelo, samo nešto talasastija kosa, i neka bude plava, plava... Čitav taj dan grumenčić gline je dodavan gore i dole, tu i tamo, a onda je palo veće, došla duboka noć, gusta kao crna lepinja, i meni se prispavalo. Dok sam tonuo u san, video sam kako se razdrešuju pastelni noćni prikazi i čuo: "Malo veće zenice, uho unutra nežno kao dečja trubica, slepoočnice niže, zalisci takvi da se popodneвно sunce presijava u njima." Sutradan - kao da ni ona, ni on; ni mati, ni vajar - nisu oka sklopili, ona je obletala oko njega poput leptirice i ponavljala: "Još ovde malo, malo, još manje; ovde još više, više, još više." Najzad je stala da govori: "Ovde nije živ, ne diše, usta mu se ne smeju." Pa onda iznova: "Nije živ, nije živ!" U Veneciju sam stigao 1938, motornim čamcem Comune di Veneto. Skvadristi u crnim košuljama mislili su da svet mogu promeniti svojim punim plućima i marširali su pored kanala pevajući: "Noi siamo Veneziani, portiamo il coltello in bocca, guai a chi ci tocca." ("Mi smo Venecijanci, u zubima nož nosimo, teško onom ko nas dodirne.") Izvesna Klaudija upoznala je nekog ruskog grofa, razbaštinika, koji ju je, na nedelju ili dve, neoprezno učinio groficom. Na tlo ispred lavljeg stuba stupio sam kao brodolomnik i svud te tražio, slobodni građanine Euripide. Pripala mi je muka (nagnuo sam se ka mramornoj vodi): od vožnje, od vremena, od epohe. Nisam te zatekao 1911, pa sam se nadao da ćeš se pojaviti 1938. godine. Ponovo sam bio tu, a Venecija je u novembru bila pusta i svaki Venecijanac imao je bolove u kolenima i senku smrti koja ga je pratila. Oblaci su se gomilali kao da su uljanom bojom naneseni pravo iz tube, a golubovi na Markovom trgu izgleda su predosećali rat i poput vrana ujesen, leteli u jatima, obilazeći velike krugove nad Duždevom palatom i crkvom sa pet kupola i bronzanim konjima. Prošao sam kanale, sluteći da na ostrvu Sen Mikele, venecijanskom groblju, sve miriše na tis, so i buđ, i krenuo ka Akademijском mostu. Po ulicama Venecije, u večernji

verolomni čas, bludeh ja u gomili, a srce je treptalo sujeverno. Kanali kao gromadne staze mamili su me u večnost i u promenama senki pokazivali mi se kao divni stubovi strogi, a red oživelih prozračnih građevina činio mi se kao nešto čega više nema, što je postojalo za minula pokolenja... U svakom od malih dućana koji su, zgurani uz kanale, mirisali na predratnu memlu, opazio sam Musolinijevu sliku. U apotekama, što su nekada imale natpise Triacanti i prodavale lekove ali i otrove za zakulisne ubice, sada su se nudili čajevi. Na etiketama je stajalo: "Vetriola", "Trifoglio acquatico", "Aassenzio marino", "Capelvenere", "Raseda alba", međutim niko nije svraćao, niko sa senkom iza sebe kraj njih nije čak ni prolazio. Zanatlije, kojima je tek pokoja mušterija ulazila u radnju, prodavale su crveni vosak za pečaćenje, pigment venecijanskog zelenog u bočicama, inicijale, papiruse raznih dimenzija ručno sečene poput poštanskih maraka, slikarske kičice i čitave male ručne štamparije sa metalnim vijkom i drvenom stegom. Bili su nasmejani ti trgovci kao poslednji izdanci porodica koje nemaju potomke, poput zanatlija sa kojima se gase stari zanati, a bakrorezi s Dučevim likom i zelenkastim paspartuima behu svud okolo: Benito Musolini fotografisan mlad, s belom kragmom i dosta kose na temenu; kao comandantare, sa fašističkom kapom sa perima; pod šlemom iz Prvog svetskog rata, rata koji je tako strasno želeo. Najpre mi se učinilo da te vidim, Mnesarhov sine; mlad, vitak, lep, bezočan, zamakao si mi iza ugla (nisi ni pogledao izloge) i pobegao u uzak prolaz, gde se stanari susednih kuća rukama dodiruju i veš razapinju odmah do otvorenih primorskih zasuna. Žurilo ti se, grabio si dugačkim koracima kao krivac, kao onaj ozbiljno bolestan iz 1911. Samo, sada ja nisam bio praćen, već sam pratio (Kao znatiželjnik iz 1938? Kao taj umirući iz 1911. u belim pantalonama?). Promakao si kraj sidrišta gondola i čini mi se ušao u jedan crni duguljasti čamac koji je neobičnom brzinom zaplovio prema Grand kanalu. I ja sam uskočio u gondolu iza i naredio čamdžiji "avanti". Pratili smo te, Salaminjanine, ali ti si zamicao kao da si domaći, Venecijanac; nestajao si pokraj plavobelih direkta pobodenih u vodu, mimo palata sa vlažnim prizemljima i oslikanim lučnim tavanicama, onamo gde je ruski grof provodio poslednje noći sa svojom grudobolnom groficom. Veslo tvog

gondolijera pljuskało je po vodi, u plićacima se vozar neobično vešto podbadao o plitki mulj. Tvoje nejakó telo se klatilo i balansiralo pri oštrim zaokretima. Bilo je nemoguće stići te, tragediografu, moreplovče. Kao da te je nosio Haron lično, a kanali kojima kliziš kao da su bili Stiks i Kokit. Najzad si utekao. Izvijen poput vrbe, pomogavši vratolomni zaokret najboljeg od svih čamdžija, uplovio si u Veliki kanal više Rijaltovog mosta - tamo gde je sve još kao na platnima starih majstora i postao jedan od mnogih. Kako si mogao, Euripide, ti koga je narod u noći kada si dobio prvu nagradu nosio na ramenima kao pobednika, ti koji si napisao: " "Vuče... vodi me, ne vidim ko, k mrtvima u dvoranu. Had me... gle, krilat je ispod mrkih obrva posmatra. Ide barka sa dva reda vesala, brod mrtvih. Haron, s motkom u ruci, zove me ovako: 'Šta smeráš?' pita. 'Ne stoj, požuri' poziva me iz glasa strašnoga." "Da imam, oče, Orfejev glas, da omamljeno stenje pesmom sljubljujem i pevanjem ushitim koga ushtem, takvoj bi pesmu zapevala." Kako si mogao tako da nestaneš, balansero? Salaminjanine, znaš li da se moral zasniva na tvrdnji da ne postoji neverujući čovek - bilo da on smatra kako veruje u jednog boga ili ne. Sada valja to dokazati, ali najpre pogledajmo, ti i ja zajedno, iako si mi vitkom crnom gondolom smrti baš pobegao - u kojim situacijama čoveku ne bi bilo potrebno verovanje koje ga jedino čini moralnim. Pogledajmo tri prikaza takvih ljudi. Prvi su oni koje smo primetili i njihovo ponašanje odredili pitanjem "?Qué es la vida?", nismo li? Život je za takve, videsmo, blesak između dve nigdine: beskonačnog ničeg pre našeg rođenja i beskrajne praznine nakon naše smrti. Čemu onda biti dobar ili rđav, kad ničim nismo zaslužili život, kao što ničim nećemo zavredeti ni da umremo? Bitisanje bi tada bilo samo bahati blesak, prožet prostim uživanjem i bezbrižnim ubijanjem sviju koji bi se na tom putu zatekli; život bi, Euripide, bio ono na šta sam 1911, u ovom istom gradu, očaran nakaznošću neznanca u belim pantalonama, bezmalo pristao. Ali, tu je i drugi soj ljudi kojima ne treba moral. Čovek se ne bi gradio moralnim kada bi bio večan i sebi se činio nalik bogu. Ni u tom slučaju ne bi morao ni u šta da veruje, pa ni da se drži bilo kakvih normi. Sve beskonačno vreme stajalo bi pred njim i ma koliko činio loše stvari, imao bi na raspolaganju dovoljno vremena da štetu

nadoknadi. Učinimo li šta loše danas, popravićemo sutra, iduće nedelje, godine ili veka. Svi oko nas su večni i ne možemo im nenadoknadio naštetiti, a njihovo strpljenje zalog je našeg iskupljenja. Verovatno bi čovečanstvo, da je večno poput nakaradnih bogova, činjenje zala upravo zabavljalo, možda bi povremeni i periodični gresi i pokajanja napokon bili jedina mera prolaznosti tog bezmernog vremena. Po ovome, večnici bi bili sasvim neslični trećem soju ljudi, jer zasnivanje moralnih normi nemoguće je, Euripide, i onda kad je ljudstvo nesvesno života i nesvesno smrti. Takvim ljudima postojanje bi uređivali jedino sled čula i nagoni, a njihova zajednica bila bi potpuno različita od one nemoralnih hedonista koje osmotrismo u prvom slučaju, onih izopačenih sladostrasnika sigurnih da su ni iz čega začeti i ni u šta odlaze. Svet tih poslednjih nemoralnih ljudi bio bi poredak vegetiranja, ljudi koji opstaju poput zveri, nalik biljkama u ljudskoj prašumi. Tamo iza ivice postojanja video bi se močvaran predeo, kraj u tropima, pod nebom punim gustih isparenja, vlažan, bujan i čudovišno ogroman. Bila bi to, Salaminjanine, prasvetska divljina sa ostrvima, mlakama i rečnim rukavcima punim nesvesnih ljudi koji se sunčaju, dodiruju, tiho tuguju nezajući šta je patnja. Ali ti znaš, kao i ja, da nije tako i da je moral, razapet između svesti o životu i straha od smrti, otud moguće zasnovati.

Santa Maria della Salute. Santa mamma, kako si bila lepa kada si želela život, život i za sebe, a ne kao sad jedino za malog glinenog polubrata. Kako si bila nasmejana kada si mog oca Tibora Vereša zamenila za Roberta Menacinija. "Dosta mi je 'K und K' monarhije", viknula si i pljesnula rukama, kao da mene i sebe već tim pljeskom premeštaš na jug, među maslinjake i kamenite kuće, u malo selo na Siciliji sa jednim posuvraćenim trgom i katedralom u romaničkom stilu. Strme ulice koje skreću nizbrdo pod ostrim uglovima, manastir kapucinera na brdu, povorke sa belim madonama nad čijim su glavama metalni svetiteljski obruči; bella vista sa vulkanske litice dole u dolinu gde se naziru uređene bašte, putevi poput zmija što vijugaju i jezerca kao modre zenice. Ništa mi sa severa nije nedostajalo: ni popločani bulevari Budimpešte, ni stari bioskop "Thalia" u Nagymezo ulici koji je u sali imao lustere od perli a ispred

ulaza oslikane postere glumaca što se ljube u usta, ni osmuđene zgrade sa kulama i dva krila u neogotskom stilu, ni stanovi visokih tavanica u koje se ulazilo iz dugačkih hodnika, ni ti susedi što su mi redom ličili na sataniste koji tamo negde, u stanu na spratu iznad nas čekaju rođenje đavolovog sina na Zemlji... Možda mi se isprva u sećanje vraćalo samo naše kupatilo s okruglim prozorom i crno-belim mermernim kockicama; verovatno i starinsko kazanče, sa lančićem i masivnom keramičkom drškom koja je glatko povlačila polugu i puštala vodu. Ali, uz mene je bila majka i ubrzo sam i na to kupatilo zaboravio. Kako si se isticala na severu, mama, kako si zablistala na jugu, kada si jednog pisca zamenila drugim. Kapri, crno vino iz bokala na kojem je u staklu bio izliven natpis "mezzo litro", pire od zelenih maslina, piatti caldi i u njima špageti poprskani krvlju raspoređenih paradajza. Ah, Roberto, Roberto, kako ti je belo stajalo lepo uz akvamarinsko plavo koje smo gledali sa tvoje terase i kako smo samo podmuklo znali majka, ja i plod u njoj - da si ti za nas samo igra, prolazna vizija, vision figurative, pisac koji će biti zamenjen boljim čim moja graciozna majka pljesne rukama i vikne: "Dosta mi je Rimskog carstva." Ni Tibora nismo voleli. Nikad mi nije bio otac. Imao sam samo majku, majku kojoj je najlepše stajalo crveno Done Karan; koja je bila divna u plavom Nine Riči; neodoljiva u belom Koko Šanel; koja je najlepša u crnom... A Tibor? Tibor je život oivičio, obeležio, i najzad pouzdano katastrirao sigurnim koracima drugih. Njegove ambicije bile su širina međe među tuđim posedima. Tibor je voleo Belu Kuna (i čak sa Bartokom i Kodaljom bio član Muzičkog direktorijuma Mađarske komune); Tibor se poistovećivao sa crvenim generalom Jenom Laderom (želeo je da stupi u njegovu armiju ali su ga na regrutaciji odale zakrvavljene žilice u očima); Tibor je podržavao Antantu i ustanike Ludovikove vojne akademije 1919; on je napokon podržao ulazak admirala Mikloša Hortija u Budimpeštu, smatrao da je ideja sentištanske Mađarske najbolja za sve Mađare i dok su se revolucionari vraćali sa Tise zavezanih očiju, 1. avgusta 1919. slušao admirala kao znatiželjnik pod carskom palatom. ("Ja pozivam ovaj grad, stojeći na obali Dunava", vikao je Horti, "da stane pred sud. Ovaj grad je odbacio hiljadugodišnju tradiciju, zbacio krunu i zadenuo se crvenim

ritama.") Za Tiborom je ostao jedan sonet (pravilno versificiran), roman sa nedovršenim filozofskim pogledima, džepni sat, usna harmonika "Unsere Liebeslinge", njegov portret sa naočarima okruglog okvira i leptir-mašna na zavezivanje koju nikada nije nosio. Tibor je imao kožu belu i mnogo krvi u sebi, krvi koja mu je curila iz nosa svakodnevno. Mrzeo sam tu njegovu zabačenu glavu i rujne maramice uvučene u nozdrve. Zamišljao sam ga kao nektarinu: bledu i glatku odozgo, sa krvavocrvenom nabranom košticom unutra. A onda je nestao; nisu ga odveli, ni uhapsili. Jednog običnog utorka više ga nije bilo. Gde je Tibor (ili sam kazao Otac, ili sam rekao Tata), pitao sam, dok je majka bez reda ubacivala zgužvane stvari u dva velika kofera sa metalnim blokejima na uglovima. Nije bilo odgovora, a odeća je letela: kao svileni i pamučni leptiri preko čitave sobe. Još tog dana krenuli smo na jug, dok se Miteuleuropa kikitala oko nas. Polazili smo sa trećeg perona stare budimpeštanske železničke stanice (majka s belim rukavicama, u kratkoj suknji sa karnerima i crvenim cipelicama sa kratkom štiklom, ja u mornarskom odelcu, uvijen u paru lokomotiva). U kabine se ulazilo pravo sa perona, a neki ljudi kojima su se kroz dim videle samo blede šake, slali su poslednje pozdrave neznancima što su ih ispraćali. I behu srećni ti što su mahali i ostavljali sve, kao i oni što su im odmahivali i zaboravljali ih zauvek. Sa svakog prozora belasala se jedna ruka. Činilo mi se da samo mama i ja nismo imali kome da mašemo. Zašto u kupeu nije Tibor, pitao sam majku dok nam je neki izmršaveli mladić pomagao da se smestimo, ali odgovora nije bilo, jer tog jutra napuštali smo sve: sušičave srednjoevropske pisce sa kojima je Tibor drugovao, njihove priče o prodavnicama cimetove boje, tajnovitim teatrima, prestrogim očevima i velikim osiguravajućim zavodima gde ih optužuju bez krivice. Ostavljali smo Budimpeštu, njene mostove, patinirane orlove, praznike Jom kipur i Purim, knedle od macut brašna i izraelsku slatkokiselu salatu od suvog grožđa, šargarepe i avokada; da, i Konzervatorijum Ferenc List na kome je Erno Dohnanji slušao Tibora i nazvao ga jednim od naboljih pijanista amatera. Trudili smo se da zaboravimo i Tiborove prijatelje, pijaniste Edvarda Kilenjija i Gezu Andu (Andu koji mi je stalno istican kao uzorni dečak), kao i svaku godinu iz dvadesetih i tridesetih, vreme

kada je i Budimpešta poželela da bude histerična prestonica, kulturni osinjak i Vavilon na severu... Izmaglica je plegla po Srednjoj Evropi koja će se za koji dan sunovratiti u Drohobičkom i Varšavskom getu, dok je voz grabio mađarskim poljima. Na horizontu se, kao gradonosni oblak, približavao veliki rat. Bila je 1939. godina i Tibor je bio jevrejski lekar. Sa osobljem svoje bolnice poslednjim dvomotorcem pobjegao je iz Budimpešte u Kazablanku. Tamo su jevrejski hirurzi i sestre napravili čudnovatu čivutsku kliniku i, načuo sam, menjali lica mnogim znanima i neznanima, ispravnim i nemoralnim. Naplaćivali su samo u zlatu, a bolnica je ubrzo izašla na zakulisni glas, ali Tibor je u Maroku patio. Odande je slao pisma u kojima je tužio za carskim Budimom (nikad nije spominjao građansku Peštu) i brinuo se o mojoj sudbini poluJevrejina. Pisao je, počinjući uvek smotreno, izokola, tako da majci i meni nikad nije bilo jasno zašto se zapravo javlja. U oktobru 1940. započeo je sa: "Mindig úgy fogja meg a tárgyat, hogy van min gondolkodni, és ha a nézopont és a nézet változik is, az érv alatti érzelem kontínuus." "Tačka gledanja, pa i gledanje samo mogu se menjati, ali osećanja iza argumenata ostaju nepromenjena." Mesec dana, ili nešto kasnije, u novembru 1940. godine, naoko mnogo određenije: "Nem jó, ha az írók béna áldozatnak tekintik magukat. Nem jó, ha az írók mások játékát játsszák. Sok mindenért lehet kiállni, ilyenolyan nemzetért, osztályért is, de meggyozobb és logikusabb, ha az író az irodalomért áll ki." "Nije dobro kad pisci u sebi vide samo bespomoćne žrtve. Ne valja kada se pisci uključe u igre drugih ljudi. Moguće je zastupati mnogobrojne stavove, stati na stranu ovog ili onog naroda, ove ili one klase, ali je daleko logičnije i ubedljivije kada pisci stanu na stranu literature." Ne, nije se dogodilo tako; ni pisma nije pisao. Nikad. Bila je 1914. i Tibor je bio sanitetski oficir. Posle Kolubarske bitke hitno je poslan u Srbiju (sa sobom je poneo komplet hirurških noževa i belu kecelju sašivenu tako da pada do cipela). Bila je 1953. i Tibor je bio rakošijevac što se krije u jednom podrumu u Üllői ulici, uplašen glasovima revolucionara sa pločnika kojima je video samo neočišćene cipele i hitre korake. Ne, nismo mogli deliti s njim sve te sudbine i zato smo ga najpre zapustili, pa potom napustili - kao i on nas, uostalom. Pobjegao je u Maroko, odeven u onu belu kecelju

koja mu se spuštala do zemlje, amputirao noge u vojnoj poljskoj bolnici u brdima Srbije, zavlačio se pod gotske svodove Parlamenta na peštanskoj strani, pio lekovitu vodu u sanatorijumu kraj Margitinog ostrva. Ko bi znao? Primećujem ga kako plovi čamcem, a na džunki stoji sam, uspravljen na pramcu i s maramicom preko nosa, gleda nekud u daljinu; javlja mi se pokatkad kao provereni partijski radnik: kupa se u ovalnom zatvorenom bazenu hotela Gelert i onako gojazan, samo s belim peškirom obmotanim oko pasa, nešto dogovara sa trojicom pridošlica u teget prugastim odelima, sa crvenim karanfilima u reverima; vidim ga još i u Americi; na suđenju pokazuju "exhibit one" i dokazuju da je Tibor Vereš bio član Crne legije koja je mađarske Jevreje vezivala bodljikavom žicom, ubijala svakog drugog i sa uverenjem da čine nešto pravedno - gurala ih u ledeni Dunav, a Dunába, in die Donau. Čitave 1942. Čitave 1943... Znam, najzad, da nikad nije napisao svoje remek-delo i shvatam da je zato zamenjen Robertom. Tibor. Nisam li rekao Otac; ili mi se omaklo Tata. Ipak sam, mislim, izgovorio: Tibor.

Rat, Euripide - ti znaš šta je rat, rat koji ne traje ni godinu ni deceniju, već kao onaj Peloponeski gotovo četvrt veka. Sada si, međutim, star. Godina je 408. i odazvao si se pozivu kralja Arhelaja. Narod ti je okrenuo leđa, pokazao te kao sofistu i bezbožnika. Zbog onog: "Zar grob umiranje ne određuje?" Ili je to zbog "dva glasa koja se o svemu mogu ispričati"; možda zbog trostih "Šta reći: da te odveć ne hvalim, a da me nemuštosť ne spreči da kažem hvala, da se zbog hvale hvalilac ne odbaci". Ne znam. Vidim dvokolice koje su te, tajno, noću, izvezle iz grada. Uputile su se na varvarski sever, u makedonsku Aretusu, kod Amfipolja. Poslednje što si video bile su baklje kraj mora, golobradi dečaci na bedemima i retke dvobrodice u luci. A kada si kao mladić ulazio u Paladin grad i poput svakog provincijalca divio se njegovom sjaju, sve je tada bilo drugačije: trgovci, vreva, neka goveda s belim hrbatima koja se poteruju ulicama i amfore što se iznose sa brodova. Vidim te kako pišeš prvu dramu i iste godine s jeseni primaju te u krug sofista provodeći te kroz ritualno primanje u bratstvo. Primećujem da je kasni noćni sat i sparina je plegla po grčkoj zemlji; tu je kuća viđenog sofiste u kojoj je svečanost. U društvo se prima mladi Salaminjanin i svako te noći -

sećaš se toga još sa stidom s njegovim telom može činiti šta mu je volja. Vezuju ti oči da kasnije ne bi znao šta je ko s tobom radio, i pitaju te, o mladi Salaminjanine, jesi li siguran da želiš da se prirodiš jedinoj boginji Mudrosti. Nakratko osećaš miris zapaljenog egipatskog štapića, a onda otpočinje ritual, bahanalije slobodnih građana i orgije koje te zanose, zauvek oslobađaju stida i brišu poslednju vezu sa roditeljskim domom i bukolikim krajem gde si odrastao. Bio si mladić onda, Euripide, bilo ti je možda trideset čak ni toliko - a sada, sad ti je sedamdeset sedma. Zubi su ti ispali, obrazi upali i samo još neke vatre, daleko iza ponoći, za tobom ostaju kao nejasni i krivudavi tragovi, kao oni luminokreti što su preskakivali i presijavali se na majčinim grudima poprskanim materinskim mlekom, tamo u crkvi kada je polubratu služeno opelo. Izašao si iz grada i za sobom ostavio tragove drama, onih što će se kasnije voditi kao izgubljene. Kao sveće koje brzo dogorevaju, ispraćaju te: Stenobeja, Krićani, Ajalon, Fenićanke i još sedamdeset drugih tajanstvenih posetilaca u toj vedroj zimskoj noći što te sa svih strana okružuje kao amfiteatar. Za sobom ostavljaš skenu grada koji si ljubio kao rodnu Salaminu, publiku kojoj si stalno povlađivao, iako je nikad nisi varao. Bežiš od Peloponeskog rata kao kukavica; poslednja svetla razrušenog, umornog i gladnog polisa ostaju za tobom, a ti se zavaravaš kako ne napuštaš ti Atinu, već ona - kao da se pomera unatrag, poput utvarne velike bele lađe sa napetim jedrima ostavlja tebe, Euripida, tragičara bez premca, koga je svetina jednostavno, bez opomene, napustila. Sa sobom nosiš - stojeći, kako ti se čini, dok ti se tvoj grad okreće krmom - predstavu o razboritim građanima, blagim bogovima, učenosti koja je tu zbog rečitosti i retorike kao rešenosti za rasuđivanjem... Ne, siguran si da si dobar, a zapravo si godinama igrao ulogu nadglednika. Euripide, putniče u seoskoj zaprezi, starče u venecijanskoj gondoli, začudićeš se: svi ljudi su, baš kao i ti, ubeđeni da su valjani i postupaju ispravno. Euripidészem, az embernek van egy organikus készüléke, ami a lelki alkatához kötődik, ami nem engedi meg, hogy gonosz legyen, de ez a készülék, mint minden ami kéttos, ami emberi, amennyire megakadályozza, annyira késztetí is, hogy vétkezzen. Ali, oprostí, počeo sam da pišem na mađarskom, koji ti svakako ne poznaješ.

Hteo sam reći, Euripide, da čovek ima organski mehanizam povezan sa njegovim nervnim sklopom koji mu ne dopušta da bude zao, ali taj mehanizam, kao sve dvojno, sve ljudsko, koliko ga sprečava, toliko ga navodi na prestup. Da su zli, to sebi izgleda otvoreno mogu kazati samo književni junaci, pa ni svi među njima. Ne znam da li bi poverovao, ali zasnivanje univerzalnog krvnika koji je svestan sopstvene svireposti, i neguje je uistinu je nemoguće. Pomisli samo, Mnesarhov sine - ti koji si opisao tolike bezumnike i bezumnice; Agamemnona kraj žrtvenika sopstvene kćeri, Medeju što šalje plamenu krunu novoj Jasonovoj dragoj; mahnitog Herakla koji u ludilu pobija svu decu, pa i najdražu kćer zamisli savršenog krvoloka, svesnog da čini zlo. Ukoliko se naslađuje žrtvinom boli, mora imati iskustvo ili saznanje o njenoj patnji, ali onda se mučiteljeva nepomućena negativnost (ta savršena estetika ružnog) dovodi u pitanje. Ako, međutim, para žrtvu, ništeći je bez ikakvog osećaja i rasuđivanja o njenoj patnji, mora se postaviti pitanje čemu to, jer ne zna zašto bi je mučio. Pa ipak, seti se, Euripide, Velikog grešnika, onog o kome sam ti pričao dok te još nisam vrebao po Veneciji, koga su prijatelji nekad voleli i u kuću mu dolazili na slavu, a onda je načinio nepopravljivu štetu te ga još jedino crna smrt bez preobraženja, sans transfiguration, i cinično uverenje da iza života nema ničeg, drže u ubeđenju da ono malo jadnih godina što ima da proživi može ispuniti novim obmanama i lažima. Nije li Veliki grešnik jer ono što je učinio ne može se ispraviti - zapravo naš univerzalni krvnik? Nije, Euripide, jer, zamisli, i on o sebi misli da je valjan. Pronašao je dobre razloge zbog kojih je nepopravljivu grešku učinio: on, nekadašnji disident, građanski liberal čija je kuća služila kao sklonište, a razgovor s njim bio utočište, asylum. Optužio je prilike, druge, po sto puta ponovio da je tako moralo biti. Ne, sve to činio je iz najboljih namera, izbegavajući veće zlo, braneći što se odbraniti moglo, stajući ispred drugih sa saznanjem da će vetar istorije mrsiti najpre njegovu sedu kosu. Našao je dovoljno razloga, Salaminjanine, kao što je moja ponosita mati pronašla mnogo razloga da ludo zavoli mog polubrata.

Zaljubila se u njega još u stomaku - a kako joj je samo divno stajao napupeli svilenkasti trbuh. (Jesam li i ja u njoj bio tako lep?)

Kao dinja sa pupkom poput peteljke u sredini, kao bundeva sa narandžastom nutrinom što će se pretvoriti u kočiju iz koje će izaći mali princ. Rastao joj je stomak na zbilja zanosan način: najpre joj se udebljao donji trbuh, što je još više istaklo njene savršene bokove, omamna bedra i tanani struk; zatim je mali Nebo, negde u toploj plaki majčine vode, u toj mlakoj laguni stavio prst u usta i mojoj elegantnoj majci počeo je da se rascvetava pupak, podvezan kao erotična rupica na unutra. Ipak, sve drugo - njene dojke, ramena, ten - baš sve je ostalo netaknuto u trudnoći, tako da je zadugo s Robertom još išla na igranke, noseći srebrne sandalice sa visokom tankom štiklom. Igrala je, smejala se, ta koketa sa severa koja i italijanski govori sa mađarskim naglaskom, a s njom se delirično ukруг okretao i plod koji će je valjda zbog tog omamljujućeg plesa, razdraganog smeha što ga je osluškiavao negde iznutra kao mali delfin, zavoleti i više nego što dete voli majku. Bio sam siguran da će malog Neba mati zavoleti više no mene, znao sam da je poput Velikog grešnika imala dovoljno dobrih razloga za to. Nisam je pitao, ne, nisam bio ljubomoran, nisam strepeo sve je bilo odlučeno već u stomaku, divnom oblom osunčanom trudničkom trbuhu moje majke koji je bio nebo, anđeoski oreol nad polubratovom zvezdanom glavicom. Jadni Roberto, vodio je moju ponosnu, predivnu majku svuda, grlio se s nekim nepoznatim seljanima, probao njihovo maslinovo ulje iz bačvica i tu, na južnjačkoj zemlji prošaranoj kamenjem zadovoljno spuštao ruku na stomak i ponavljao "mio figlio, mio caro figlio"... A da li je znao za Tibora, Tibora koji vozi kombi od novog budimpeštanskog aerodroma Feriedi do grada i voli da popije holandsko pivo "amstel" sa ostalim vozačima? Da li je znao da je i on tako spuštao dlan na majčin stomak dok sam ja unutra bio samo čovečija ribica, a on bio samo toliko dobar da me začne? Ne, stajao je Roberto nasred polja, širio ruke, dok mu je nad glavom bilo prozračno nebo sa sitnim belim oblacima, kao posejanim nebeskim kamenjem među prvim noćnim zvezdama, i nikad nije shvatio kako moja majka nije pripadala nikom. Ali u Veneciju sam došao i treći put. Bila je 1993. i u grad sam stigao preko zemljouza, lokalnim vozom iz Mestrea. Na železničkoj stanici ukrcao sam se u vodeni autobus broj 82. Nameravao sam da odem do palata D'Oro ili

Rezoniko, možda do Akademije; do Lida nikako. Zaplovio sam kao putnik koji neispavan stiže sa odocnele železničke linije; ušao sam umoran, praćen noćnim košmarima i prikazama; stupio sam na metalnu palubu širokotrupnog vodenog gradskog autobusa kao trgovac koji upravo prilazi Veneciji, zamiče iza ostrva Murano, srećan što je izbegao buru na Otrantskim vratima, turske carinske konvoje i piratske krstarice. Negde u džepovima napipavao sam smežurana crna zrna bibera, zaostala sa stola vagonrestorana. Jesam li rekao da je bila 1993, ili je moj mali polubrat Nebo još u majčinoj utrobi bio predodređen da umre? Ne, došao sam da te potražim, Euripide, prve godine dvadeset prvog veka, na dan kada su dvojica samoubica zapalila Njujork, moj uspravni Njujork u kome su živeli i tog dana još jednom umrli Aleksandar Ziloti, Miša Levicki, Vladimir Horovic, Moris Rozental, Leopold Godovski i čitavo plemstvo starih pijanista; Njujork koji sam potajno voleo od Zooa do Central parka sa mostićima i ogradama u stilu art nuvoa, od ostrva Elis do Karnegi hola; Njujork, gde je moja majka nameravala da jednom pronade Tibora Vereša (Otac? Padre? Pere?), kome su one gluposti oko učestvovanja u Hortijevim trojkama Crnih legija bile očigledno prikačene. Tog dana dva aviona (dvomotorac i četvoromotorac) udarila su u nebodere najstarijeg velegrada na svetu i više ništa nije bilo kao nekada, ni u vrtu među životinjama, ni među Njujorčanima u ulici Malberi u Maloj Italiji, Kineskoj četvrti ili Grinič Vilidžu, ali ja sam bio na drugom kraju sveta, u memlom načetoj Evropi, tražeći jednog tragediografa, ne mnogo uspešnog, uostalom. U vodeni autobus na liniji 82, Pjacula Roma Lido (tamo nikako nisam mislio da odem), ukrcao sam se sa bujicom turista. Jesu li znali da su venecijanski golubovi skovali zaveru i da njihova moćna centrala zapravo plaća one starce i starice što prodaju kukuruzno zrnevlje ispred crkve Svetog Marka? Da li su saznali da je mrtav moj mali polubrat? Bara Venecija; džunka kao ona kojom se na vetrovitim prečanskim i mađarskim pustama seku baruštine; on, mali Nebo, dobar, ne plače, iako mu kiša nepresetano pada po umršenoj kosici; ja stojim na krmi i veslam dugačkim štapom kao gondolijer, kao Haron. Ja kao Gilgameš, on kao Enkidu; ja kao Orfej, on kao Euridika; ja kao kralj Agamemnon, on nežan kao Ifigenija. Nemilosrdna oluja potopila je donje gradske

četvrti i nas dvojica u sumrak ulazimo čamcem u neosvetljene zgrade. Hipotekarna banka (Odeljenje za bankarstvo osnovano 1882; Odeljenje za osiguranje, godina je nečitka) stoji kao crni obelisk sa dva krila na dvema potopljenim ulicama; pro zori na pročelju su umrljani, kube u stilu secesije; sat se zaustavio na dvadeset do šest, a nebosklon je tako čudno crvenkast. Vrata je bledom ručicom gurnuo Nebo i nas dvojica čamdžija smo ušli. Čun je klizio kroz prizemlje kao nezvana pridošlica. Vladala je potpuna tišina. Zlatni kip sa rukom o boku u dnu stepeništa, dopola u mutnoj vodi, niz stepenike se sliva kaskada žučkaste bujice, a sve to - i zgrada, i kipovi u nišama, i atrijum, i svetlarnik po kome nemilosrdno lije kiša, i onaj sat što stoji ukipljen u dvadeset do šest - sve to kao da ne postoji i načinjeno je od trstike, prištine i vodenog cveća. Godina je, uostalom, 1888. i naša majka se još nije ni rodila. Graditelji Hipotekarne banke Nikola Nestorović i Andra Nikolić još su studenti, a iz Bare Venecije niču palate, sablasne kao da se sada zidaju, građevine koje će tek biti podignute od čvrstog materijala. Hotel Bristol (džunkom klizimo pored stare recepcije; ispod lotosovih listova i krupnih belih močvarnih cvetova jasno se primećuje bakelitno zvonce za odocnele goste); na peronima Železničke stanice stoje barski vozovi. (Barkom polazimo sa prvog koloseka levo, tačno na vreme, Nebo i ja, i idemo, polazimo na jug. Odnokud znamo da nam nema majke.) Dva siročeta brode Barom Venecijom kao ukleti (imamo obmotane buđave obojke svud oko sebe, ili ne, ovijeni smo belim plahtama; nas dvojica kao dva zamahnuta čaršava koja se priviđaju Egonu fon Nemetu). Ali ove jeseni, Euripide, jedna zvezda se izgubila na Severnom nebu. Nije to bila neka naročita zvezda, nije bila ni u jednom poznatom sazvežđu. Imala je jedino astronomsku oznaku G117H i svoj kvadrant, gde su je, koliko do juče, videli kako žmirka. Pa ipak, danas se izgubila i tražile su je sve svetske opservatorije; malu zvezdu sa šifrom umesto imena. Na naslovnoj strani lista La Republica pisalo je: "Nestala zvezda G117H", a jedan od putnika u vodenom autobusu kazao je: "Dovrebbe appartenere al piccolo principe." Jeste, možda je pripadala mom malom bratu, mom malom bledunjavom princu, mojoj zvezdi padalici, lutkici sa plavom kosom i krupnim plavim očima.

Nebo je ugledao svet na jugu. Rodio se kao Robertov sin, predodređen da čim poraste, po porodičnoj tradiciji, i sam postane duvač stakla. Ali, Nebo nije mislio na odrastanje. Imao je samo četiri godine na raspolaganju, a njegova omalena pluća bila su toliko načeta već na rođenju da je odmah postalo jasno da od njega nikad neće postati staklo duvač. Umesto toga, Nebo je, iako praktično gluv, nepogrešivo osećao vibracije i pevao je, pevao neke svoje pesme mada ga niko nije učio. Jedne su bile toliko tužne da smo mati i ja uvek plakali; druge, nasuprot, vesele, te smo igrali oko njega. U stvari, Nebove pesme bile su grleni vapaji, pijuci zaostalog dečaka lepi samo nama. Roberto nas nije razumeo i ubrzo nas je napustio. U južnjačkom selu, među gorštacima se nije smelo saznati da mu se rodio nakazni sin, il figlio mostruoso, pa se velika mama, Robertova la mamma, potrudila da nas sve troje skloni daleko od očiju seljaka. Odveli su nas u manastir kapucinera u brdima dok je Nebo usput izdajnički glasno pevao svoje najlepše pesme. Pa ipak, brodautoBUS na liniji 82 prošao je palate Barbariđo, Garconi, Rezoniko, promakao je i pod Rijaltovim mostom. Na stanici pred Akademijom najzad sam se iskrcao. Znao sam da ću te pronaći u crkvi Santa Maria della Salute, ili negde na trgu: bićeš mlad, briljantan, otresit; obrazi će ti biti upali, lice suvo sa blago povijenim nosom i jurodivim očima, vrat zategnut otvrdlim žilama, ramena mršava, leđa blago povijena. Prepoznaću te po togi sa crnim peševima? Ne, nećeš ti ovog puta biti obučen kao Danajac. Vreme je Venecijanskog karnevala i moram te razaznati u šumi arlekinâ, pantalonea, među onima koji nose maske sa tri lica (četiri otvora za oči, tri nosa; levo, negde zapravo na obrazu maskiranog nasmejana komična grimasa; na desnom obrazu tužna, a u sredini hladan izraz, kao u smrti, i dva oka karnevalskog neznanca), maske meduza, maske sa crnim nojevim perjem i one sa muzičkim viticama kao zmijicama. Gde si, Euripide? Koju igru igraš? Ja sam lekar, nosim masku borca protiv kuge. Znaš za kugu, kosila je Atinu nekoliko puta za vreme Peloponeskog rata. Moja maska ima veliki nos u obliku kljuna. Usta su mi slobodna, da za tobom vičem, oči skrivene, a u unutrašnjosti kljuna poređane su mirisne trave: Basilica liofizzato, Salvia, Menta. Iz sporednih uličica i prolaza (Calle Boguolo? Calle del Pestin? Calle Veneziana? Calle

Magazen?) izlaze neznanci. Neznanke nose "wonderbra" i imaju stegnu- te grudi, kose raspuštene kao vile, noge dugačke (butine pune, listovi tanki i izduženi, stopalo usko) i po sebi te mirise što ih ovijaju. Na licima su im maske; smeju se. Raskalašne Italijanke i straniere posle karnevala završice u nekoj kući pod mesečinom uštapa ili u palati, uz gustu uljanu površinu Velikog kanala. Lakomisleno će se otvoriti, zaneti pred strancima, opijene šampanjcem i svežom zvezdanom noći u kojoj je nestala samo jedna zvezdica. Zavojite stepenice u palatama osećaće se po vlazi. Odjekivaće mermerna prizemlja, u kojima će prvi put zabaciti glavu i neće odbiti poljubac: ispašće im torbica, lepeza, smaknuta bluza sa zlatnom dugmadi; a gore na spratu, pod raskošno oslikanim tavanicama sa izduženim ovalima, skinuće sve sa sebe bez sramežljivosti pred bucmastim anđelima koji će ih posmatrati netremice odozgo, i gole kao od majke rođene, dugačkim nogama obaviti neki mlohav bok i ud svog gentlemana, svog signora, cavalierea; jer on je voli i ona njega ljubi (Pisala mu je ljubavna pisma sa obale reke Arna, na kamenom mostu preko reke Adide, i počinjala ih: "Ljubavi, smem li tako da vam se obraćam, jer vi ste ovaploćena poezija, morate znati da je već samo vaše ime poezija; ono zvuči crkveno, i detinjski, i ritterski. Vaše ime se ne rimuje sa savremenošću, ono potiče iz prošlosti ili budućnosti oduvek. Vaše ime je tako htelo i vi ste ga izabrali."); jer on je uticajan i može joj pomoći kao manekenki u Milanu, pošto najzad ona to želi, poput moje hrabre majke, samo zato što je to igra, i ona bira i odbacuje koga hoće... Ali, sada je Venecijanski karneval i on će trajati čitavu ovu noć. Veče je, topli mediteranski februar, deset i petnaest (nije dvadeset do šest). Pevačice iz teatra Feniće završile su poslednju predstavu; skidaju šminku i umorno grlo ispiraju rastvorom vetriole. Sada će i one staviti preko lica maske života i stupiti na ulice Venecije. Posluga u palatama popravlja revere frakova i navlači bele rukavice, čekajući gospodare u brzim motornim čamcima i s njima gospođice, te kapriciozne sopranistkinje; i smeh, i smeh čekaju sluge, taj šampanjski kikot primadona i njihovih obožavatelja, a na trgovima susreću se mnogi. Po dvoje, po troje, i svi se pozdravljaju kao da se poznaju. Kao kod Šekspira, u Romeu i Đulijeti, kao kod

Verdija u Balu pod maskama. Tu sam i ja, sakriven maskom srednjovekovnog lekara, a negde i ti, Euripide saznao sam, kao Pulčinelama - samo, koja si ti, ne mogu da te prepoznam među tolikim pulčinelama. Skrivaš se, Salaminjanine, ali uzalud. Više nam nema druge do da se upoznamo. Znaš da neke moje tajne nosiš. Već sam ti opisao tri slučaja u kojima ljudima ne bi bio potreban moral; dovikivao sam za tobom da je prisustvo Velikog grešnika među ljudima nemoguće; tražio sam tvoju pomoć kada sam bezmalo pristao na predloge nakaznog pridošlice. Sada mi moraš prići. Euripide, pomoz mi. Hitam ulicama, neoprezno zalazim u mrak, bezbrižan pri pomisli da mogu biti opljačkan. Tražim te u odsjaju kanala i znam da moraš biti tu. Dogana del Mare, odmah uz bok crkve Salute, na lavljim ustima Velikog kanala. Tu sam te najzad pronašao pod zlatnom kuglom i patiniranim vetrokazom u obliku dečaćića sa zastavom: mirišeš na vekove u kojima si spavao, lošije izgledaš no što su te zamišljali oni koji su te voleli, ličiš na sebe kao za svojih prvih dionisija kada si učestvovao sa Pelijinim ćerkama kao dramatičar. Stojiš kao da si me oduvek tu čekao; napokon skidaš masku i pokazuješ mi se kao svojim učiteljima Protagori i Prodiku. Da li su ti oni bili ljubavnici? Danas je pederastija opet izraz stamene muške artistske ljubavi, svi operski i pozorišni reditelji su gay, ali ti i ja bićemo samo dva ispružena kažiprsta; pružaš ruku uperivši prst u mene kao da me prokazuješ. Kažeš: "Znaš li čiji si ti?" Vidiš, znam. Pripadam drugoj civilizaciji - onoj zapadnorimskoj koja je svesna protoka vremena i izmislila je točak napretka. Vekovima, gledajući k vama, ka staroj Grčkoj, činimo osnovnu pogrešku. Posmatramo Heladu svojim, a ne vašim očima. Antička dostignuća vrednujemo prema tome da li su prethodnica našima. Mnogi se danas čude što su stara društva a tu tvoje, grčko, Euripide, nije bilo izuzetak ostala bezmalo slepa za pitanja razvoja uopšte. Napredak u vrednosnom sistemu savremenog čoveka nije bio poznat ni drugom naraštaju Grka koji živi u periodu od Homera do Demostena. Ne, vi se gotovo šest vekova iscrpljujete erotičkim, estetičkim i etičkim promislama. Ostalo čine pojedinci. Zvezde, putanje planeta, osnovice sveta, nekolicina fizička saznanja, povremeni predlozi novih sistema ratovanja - sve to ostaju skrajnuta ispitivanja koja ne okupiraju

generacije; ona izazivaju pažnju, ali nikad divljenje. Brojne helenske naseobine, stotine raštrkanih ostrva, najpre prepevavaju Sappine, Anakreontove ili Pindarove stihove, potom se, slobodni Salaminjanine, pale baklje i organizuju svečanosti bogu Dionisu u čast, sa prvim podelama uloga i glumljenjem u ljudskoj istoriji, da bi se, napokon, po simposijumima razvijali mladići i babičila njihova znanja. Uprkos tome, materijalnog napretka u Helena zapravo nema. Godine brojite prema olimpijadama, no deset olimpijada ne tvori jednu veliku deseticu olimpijada, niti preolimpijsko vreme pokušavate da premerite i kartografišete olimpijskim protokom od četiri godine. Staro vreme dovodi se u vezu sa krupnim invazijama varvara ili opkoljenjima glasovitih središta kakva su bila Milet u Kariji i Smirna u Lidiji. Ono još starije doba daleko je nepouzdanije i već se računa mitskim protokom godina. Znam, i ti misliš da se bogovima ne može odrediti oblik, jer ili su sveprisutni ili nedostupni, no shvataš li koliko su napora uložile generacije naših istoričara i filologa da razmere vašu istoriju, brojeći je od Hristovog raspeća unatrag? Peloponeski rat traje od 431. do 404. godine, rođenje Euripida, sina Mnesarhovog u Salamini 484. godine, Sokrat ispija otrov 399. godine, Solon započinje reforme 483. godine, Sappina akademija osnovana je 626. godine, Alekej se vraća kući iz progonstva 601. godine i gleda svoju oružarnicu. Peva Alkej: "Domom mi se blista bakar bojni, u dvorani Aresu se uzdiže u čast." Ipak, Euripide, ti znaš da ljudi ne mogu biti nevernici, jer utvrdili smo: bez vere da iza života postoji zagrobni sud i preobraženje ne bi bilo ni etike. Tri je vrste verujućih, ali sada ulazimo u crkvu Santa Maria della Salute, a prizor nije onakav kakvim ga je graditelj Baldazare Longena zamišljao, jer stupamo sa bočne strane. Prvi su ljudi verujući ateisti u potrazi za sopstvenom religijom. Njihovi mrtvi žive sa njima, oni sa njima govore, ali ih ne vide na groblju pod kamenim pločama ni u crkvama na donjim metalnim žardinjerama gde u pesku drhture povijene sveće upaljene za pokoj mrtvima. Među njima su mahom naučnici, oni što istražuju spore na Marsu i šalju sonde sa mehaničkim rukama i rendgenskim spektrometrima u kosmos, oni koji proučavaju kolektivno nesvesno i pacijente diljem Amerike (moje Amerike, mog srušenog Njujorka) poležu po psihoanalitičarskim kaučima, svi koji su na kraju

pretprošlog veka pomislili da u razvoju čoveka, vasiona, svesti, mora postojati neka logika umesto promisli tvorca, te tako poderali kožu na prsima tradicije i širom otvorili vrata u mračnu nutrinu dvadesetog veka. Ateisti ne ulaze u stare drvene ispovedaonice sa zelenim zavesicama na kojima piše "p. spirituale", pa ni u one na kojima stoji "p. coauditore". Uđi sada ti, Euripide... naravno u ovu za "coauditore" i kaži mi imaš li greha. Tiho govoriš, na grčkom, neverniče, ali čujem da si i ti čist, bezmalo neporočan. Ateisti, Salaminjanine, poglede upiru u nebo i vide tek ono do čega im pogled doseže. "Bože, koliko zvezda", kažu za sebe, ali odustajanje od besprizornosti življenja, nemogućnost da se prepoznaju u ulozi univerzalnog krvnika i od njih čini verujuće. Verovatno ih to mnoštvo, taj ružičasti i plavi nebeski klobuk, valjda ih to duboko crnilo koje mami i kome ne vide granice nagoni da veruju; i oni, budući nevernici. Pogledaj nagore, Euripide, ovde u crkvi Salute. Stubovi su odeveni u crvenu čaju, a nad našim glavama je centralni osmougaoni svod sa šesnaest prozora. Arhitekt Longena zamislio je ogromnu kupolu koja dominira ulazom u Grand kanal, kao krunu posvećenu Devici Mariji. Više od milion kamenih blokova upotrebljeno je za zidanje crkve a Longena je rukovodio radovima duže od pola veka. Ipak, nije doživeo da vidi završetak zidanja napupljene Marijine ženske crkve, nabrekle poput trbuha trudnice, nalik stomaku moje majke. Od 1630. do 1682. godine upravljao je Longena gradilištem i onda umro od neke vrste tropske groznice (možda kolere "el tor" koja je tajanstvenim karavanskim putevima sezonski stizala do Venecije svake četvrte ili pete godine). Nije završio svoju crkvu, koja sa velikim krugom i malim krstolikim produžetkom kao da i sama u osnovi ima znak za ženski pol, ali druga vrsta verujućih ljudi, Euripide, ne sumnja u sopstvenu veštinu: graditeljsku, oratorsku, manipulatorsku. Takvi pronalaze boga u sebi i veruju da svaki gnostik svoje božanstvo nosi u srcu i da se vera može zasnivati na znanju i naučnim istinama. Ovi drugi verujući poštuju sklad, prozračnost i simetrije; poglede ne upućuju u nezasvođeno nebo poput prvih, već vole lukove, svodove i crkvene brodove; pronalazimo ih sa pregačama od teleće kože i značkama na njima, kao velike majstore masonskih loža; prepoznamo ih kao pijaniste-virutoze koji preziru konkurente, žonglere, glumce,

pantomimičare, majstore marionetskih teatarata i stručnjake za dešifrovanje i šifriranje depeša. Oni kažu: "Verujem u Spinozinog boga koji se otkriva u harmoniji onoga što postoji, a ne u boga koji se brine o sudbini i delima ljudskih bića." Da samo možemo da se vinemo u vazduh i pogledamo kupole crkve Saluta kao uzdignute kišobrane: jednu ogromnu s vitkom lanternom i šesnaest skulptura okolo, manju do nje sa dva barokna stuba i istovetnim lanternama iza; kad bi to video, shvatio bi na šta mislim i zašto ovi drugi veruju samo u Spinozinog boga. Druga vrsta verujućih zapravo veruje ne verujući. Oni ne mogu da shvate pusto crnilo iza granica smrti, jer je nepregledno, nedogledno i nimalo skladno. Među njima je sigurno i naš arhitekt Longena za kojim je ostala velika kupola crkve Saluta sa osam strana venaca, šesnaest prozora i uz svaki mermerni kip po kamenu puž kao jedinstveni ukras barokne Venecije. Takav sklad ne može, ne sme biti uzaludan, Euripide. Mnogi od gnostika su zato logičari koji vole život i ne shvataju čemu tolika lepota i raznovrsnost ljudskih dela, čemu požrtvovanost pa i sva posrnuća u tvojim tragedijama - ukoliko posle svega sleduje ništa, samo ništa, do u vek i vekove. I ti drugi veruju, Euripide, kao i oni poslednji, od treće vrste verujućih, što jedini sebe nazivaju božjim ljudima i u svemu vide promisao tvorca koji ih daleko nadilazi i skloni su da na svoje živote gledaju kao na maleni залог u divovskoj borbi dobra i zla. Ti što se hrane obrednim komadima hristovog tela i piju po kap spasiteljeve krvi, sanjaju Hristove naseobine i viseće vrtove rajskih naselja. Oni su treća i poslednja vrsta onih koji se povinuju moralnim načelima, te se svi ljudi mogu podeliti u ove tri grupe. Sine Mnesarhov, i ti si među njima. I ja sam tu. Ja kao vernik; ti kao gnostik. Ja kao hrišćanin; ti kao paganin. Ja kao varvar; ti kao Helen. Euripide, sada smo, na stepenicama crkve Santa Maria della Salute, dokazali da su svi ljudi verujući te stoga svi o sebi misle da su dobri. Pa ipak, zlo postoji, a zašto videćeš kad pređemo na drugu obalu Velikog kanala. Sada, jer poslednji je čas, majka mi reče da moramo iskočiti. Tako smo i učinili pre nego što je carrozza prispela bliže manastiru kapucinera i njihovim konacima. Jednom - kada smo Nebo i ja bili veoma mali na uglu dveju prometnih ulica sedeo je neki stari čistač cipela. Primetili smo ga čim smo se iz Robertovog sela preselili u

veliki grad. Čistio je obuću zapravo na raznim uglovima i mestima: u luci, na seoskom trgu, ispred crkve. Imao je zelenu drvenu kutiju sa kosim poklopcem na kome je stajalo mesingano postolje za neočišćene cipele prolaznika. Nebo je imao duboke, ortopedske teget cipele broj dvadeset dva, a ja nove braon, broj trideset. Čistač cipela očistio je obuću najpre Nebu, potom meni, a onda na svoju ruku odlučio da nam promeni pertle. Neobičan je to bio dan: iz prvog kvadranta duvao je vetar od sedam bofora i u luci su duž sidrišta zategli brodske konope bojeći se da bi neko mogao upasti u more. Čistač je imao kačket boje braon imalina natučen na lice i vetar mu očigledno nije mogao ništa. Promenio nam je pertle, tu na ulici i kazao gotovo nehajno za sebe: "Znate li, ragazzi, da postoji dvadeset četiri načina da se uvežu pertle. Deca su čula za čvor i petlju sa jednom mašnom; svi odrasli za dvostruku petlju; mi i stariji obućari poznajemo ostale čvorove, i ja svaki dan svoje cipele vezujem na drugi način." Pokazao nam je tada nekoliko jednostavnijih petlji: ličile su neke na lepeze, druge na latice ruža ili omču na vešalima. Izvesni su čvorovi, međutim, bili toliko umršeni da su nalikovali klobuku najtanjih špageta na tanjiru. Nebove male, teget duboke cipele sa ulošcima tog vetrovitog prolećnog popodneva (dok smo još bili stranci u velikom gradu) bile su uvezane "po engleski" (tako je čistač kazao), a moje "po nemački" ("secondo Inglesi, miei ragazzi, e secondo Tedesci") i nas dvojica nikako nismo želeli da ih skinemo. Kada je naša pribrana i obazriva mati pomislila da bi ipak bilo dobro sazuti cipele, makar pred spavanje, obojica smo zapištali Nebovim grlenim pijucima i gotovo zaspali na nogama pre nego što je ona, daleko iza ponoći, razvezala engleski i nemački čvor. Ujutru smo, Nebo i ja, uzaludno pokušavali da se prisetimo tih pertlanja, ali nije bilo pomoći. Pokušali smo da pronađemo čistača cipela iz luke; obojica smo, mili moj polubrat i ja, želeli tog dana da nas čika-pulitore sa natučenim kačketom primi u "čistačku školu", ali kada smo došli do obale, vetar sa pučine je oslabio, horizont se očistio od oblaka koji su promicali u prazna prostranstva vukući za sobom zamršene svetove neba međutim, njega više nije bilo. Uzaludni su bili naponi da ga pronađemo u okolnim ulicama, premda ni Nebo ni ja nismo poverovali da je on Meri Popins i dolazi i odlazi s

vetrom. Ipak, bio je to veliki grad, a mi dva stranca, dva siročeta koja su obilazila trgove i izbegavala mlazove fontana. Na mestima gde je čistač cipela smeđeg lica glancao obuću, sada je bio jedan slepac sa verglom (nije uza se imao dresiranog majmuna), "porcheria" koja je nudila svinjsko meso bez kostiju između dva krupna parčeta hleba; jedan oštrač noževa, najzad. No starca koji je imao zelenkastu kutiju sa postoljem za cipele više nikad tamo nije bilo te je tako svoju tajnu o dvadeset četiri načina za vezivanje cipela zauvek odneo sa sobom. A voda, zašto je voda Grand kanala tako zelena kao sa Veronezeovih ogrtača i draperija? Zeleno kao barok; sivo kao gotika; zeleno kao rizling; mermerno sa prelomljenim lukovima kao sivi pinjo; gotika kao sever u tonovima sutona; barok kao jug u tonovima jutra; gotika kao uski venecijanski brodovi šesnaestog veka; barok kao širokotrupne karavele. U katedrali Santi Đovani i Paulo, kolektivnom grobu venecijanskih duždeva, prodrećemo, Euripide, u samo mračno srce etike. Biće to lako kao da koristimo jedan od Tiborovih hirurških noževa: u prestupe i najstrašnije zločine ljude vode isključivo ideje. Sada ulazimo. Svi mrtvi duždevi spavaju nemirnim snom: sarkofazi Đovanija i Pjetra Mokeniđa su nam sa leve i desne strane. Gotsku katedralu od opeka Santi Giovanni e Paulo počeo je 1234. da zida duka Đakomo Tijepolo. Odabrao je mesto baš na ivici lagune, u vreme dok je plitki i mlaki močvarni glib blatnjavim prstima još grlio nedozidanu Veneciju, i tu odlučio da sagradi ogromnu bazilikugroblje. Gradnja crkve potrajala je čitava dva stoleća, a dobrotvor Tijepolo ušao je mrtav, kao prvi mletački vladar u katedrali, da tiho dočeka njen završetak. Zastanimo u polumraku kapele San Domenico, kraj crnih bareljefa koji s obe strane talože mračnu ljudsku istoriju pri dnu, i konstatujmo, Salaminjanine, da ideje nisu nemoralne nego samo parcijalno, razlomljeno moralne, prema onom i onolikom delu stvarnosti za koju se zalažu. Zbog čega je, Mnesarhov sine, nemoguće zasnivanje opšte i otud nepogrešive pravde? Zašto nije moguće zadovoljiti takvu pravdu i tako stići do realizacije ideja? Stoga što nije moguće uspostavljanje ukupno proverljive opšte slike moralnog ili valjanog. Da je to tako, dokazaće već samo iskustvo: ideje, i ciljevi koji ideji streme kao ideali, u tom slučaju izlazili bi na utakmicu u kojoj bi

valjanija ideja pobeđivala manje vrsnu, veća ništila ili u sebe uključivala manju. Ali to nije moguće, jer tada ne bi važno pravilo da ne postoje mali i veliki poslovi već samo mali i veliki ljudi koji se njima bave. Da se ideje mogu univerzalno proveriti, Euripide, jedan posao bio bi veliki, a svi ostali postali bi beznačajni. Da se ideje mogu okupiti oko one koja bi se vremenom pokazala kao središnja, ljudski rod bi napokon dovršio zidanje idejne Vavilonske kule, a oni srećnici na najvišim spratovima te idealne tvorevine (savršeni grešnici koji su se popeli uključujući u svoje ideje svih drugih) mogli bi osetiti tvorca kako diše... No, Salaminjanine Euripide, to nije, niti može biti tako, jer poredak smrtnih nije ustrojstvo u kojem je zajednica sve, a čovek ništa, već upravo suprotno. Pogledaj sada, prolazimo kraj senki duždeva. Pripazi na svoje korake jer grobne ploče venecijanskih vladara svud su nam pod nogama: Leonardo Loredan, Marko Korner, Antonio Vernijer, Mikele Morozini... Čitaj dalje natpise: Lavrentio Gapillo, Michaelis Hlio, E. Benefatori, Octaviano Valerio, i pazi da nekog ne uznemiriš, nekog ne razbudiš: pod pločama na podu, među etrurskim kamenim ležećim skulpturama u nišama. Svi ovi skoreli, otvrdli vladari ove nekropole doživeli su bar neku tešku godinu za Mletačku republiku i naučili da se u trgovini uvek jedno dobija, a drugo gubi. U vreme kada poslednji od njih nogama napred ulazi u zasvođeno gotsko groblje, milanska inkvizicija poziva slikara Veronezeza i raspituje se o situacijama i likovima na njegovim platnima, a slikar prolazi kroz težak postupak pred onima koji su, iz ubeđenja i najtvrdje vere - jer samo su se takvi birali za inkvizitore svete crkve tolike oterali na lomače. Bili su slikarevi islednici obučeni u jarkocrvene pelerine i nosili belu čipku i rukavice. Inkvizitori moga stoleća, veka koji smo nedavno napustili bez imalo griže savesti, češće su nosili vojničke uniforme. I oni su, baš kao i Veronezezovi istražitelji, usvajali ideje, negde u magnovenju pravednog samoispovedanja pretvarali ih u moralne ideale, i odmah potom, umešani u gomilu obespravljenih, izgovarali ih kao čvrste ciljeve. Mračna vrata zločina tako su se otvarala, a oni pravili prve prestupe, opijeni svojom veličinom i nesumnjivom slavom koja ih čeka. Pogledaj ih: možda su za jednog Grka čudnovato odeveni, ali evo, ovog časa svi šetaju pred tobom u

nemom mimohodu dvadesetog veka. Predstaviću ti ih sada, Euripide. Jednog po jednog.

"Italijanski studenti, dinamični i agresivni futurizam biće u potpunosti realizovan u Svetskom ratu koji smo samo mi predvideli i glorifikovali pre nego što je do njega i došlo. Predstojeći rat biće najlepša futuristička poema ikad viđena. Rat će oduvati stare toteme: diplomate, profesore, arheologe, kritičare, kulturnu opsesiju, grčki, latinski, istoriju, senilnost, muzeje, biblioteke, turističku industriju", vikao je, Euripide, Filippo Tomazo Marinetti u osvit Prvog svetskog rata koji je patentirao bojne otrove i umorio bezmalo milion ljudi. "Danas sam usmrtio jednog Nemca. Prevrnuo sam mu džepove i saznao da ima ime i porodicu", pisao je vojnik Gijom Apoliner Luizi de Kolinji Šatjon. "Vreme preterivanja jevrejskog intelektualizma je prošlo i proboj nemačke revolucije ponovo je otvorio put nemačkoj duši. Ispravno postupate kad u ovom noćnom času predajete demone prošlosti noćnom plamenu. To je snažan, veliki, simbolički čin koji će objaviti čitavom svetu da se ovde ruše judaistički temelji Vajmarske republike." Ovo je samo dvadeset godina kasnije, u tom istom, mom krvavom veku, na dan kada su se na trgu pred Berlinskom operom spaljivale knjige antinemačkog sadržaja, vikao Jozef Paul Gebels. Dogodilo se to u osvit drugog velikog rata u dvadesetom stoleću koje je u gasnim komorama ubilo više od milion dece. I sve to činjeno je s najboljim namerama, jer su tako nalagali proklamovani ciljevi i sistem logičkog rasuđivanja. Gebels je, nemoj zaboraviti, bio dvostruki hajdelberški doktorant. (Dnevnik nemačke sudbine, dnevička beleška za 15. novembar 1931: "Posetio sam izložbu modernog slikarstva. Izloženi su radovi mnogih budala i jedne zvezde, Vinsenta van Goga. Okružen svom tom nakaznošću, on se odjednom učinio krotak... Moderno nema ničeg zajedničkog s herojskim... Čini se da smo u krajnjem svi ljudi ukoliko imamo neku ideju.") A ostali nationalsocijalistički prvaci? Bili su krem nemačke inteligencije: Albert Šper, izuzetni arhitekt, dr Jozef Mengele, gotski doktor iz Aušvica, u nekoliko navrata predlagan za Nobelovu nagradu, a Hajdeger, filozof Martin Hajdeger daleko je nadmašio Rudolfa Karnapa, Karla Jaspersa, Maksa Šelera, pa i samog starog Huserla. Nacizam je, Euripide, počeo još s Kantom (koji sada, kao kažnjen,

spava u Kalinjingradu, dve zemlje udaljen od Va- terlanda). Tada su Nemci, ti prevratnici duha, napustili staro filozofiranje zagledano u osnovice sveta i okrenuli se ontologiji odvajanju bitnog od nebitnog. A kada nas je Roberto, posle mnogo traganja, pronašao u jednom malom iznajmljenom stanu, nebo nad njegovom glavom bilo je boje rđe. Video sam Neba - onog mog malog krmanoša koji po kiši sa mnom u džunki ulazi u neosvetljenu Hipotekarnu banku - opazio sam kako ga gleda. E nostra mamma, nostra meravigliosa mamma, posmatrala je Roberta bez pokreta, bez reči, bez trzaja na licu. Kako je samo naučila da pati u sebi. Krik joj je ostao na suvim usnama, vagina nevidljivo ispustila malo plodovog soka; ledena šaka uhvatila joj je srce, ali nije izmamila reč. Grizla je donju usnicu krupnim belim prednjim zubima tako senzualno, a Roberto je stajao u dovratku, uokviren zajedničkom terasom, unutrašnjim dvorištem i grajom dece iz susedstva. Moja majka, poput umorne udovice, nedeljama je menjala muškarce, prilazila im i odvlačila ih u postelju kao žrtve. Neke je dovodila u kuću pa smo tada Nebo i ja do kasno u noć morali da se igramo sami, s obručom i loptom u dvorištu. S drugima je odlazila na nekoliko dana; nikad nam nije pričala o tome - jednostavno bi otišla, ponosna mama koja se ni svojoj deci nije poveravala. Prepuštala bi nas same sebi a po povratku jednostavno rekla: "Anđeli moji, tako je moralo biti." Bila je čudna kada se vraćala, neobično obasjana sumrakom kao sad Roberto. Ali on, Roberto, više se nije mogao vratiti. Moja odvažna mati pljesnula je rukama i negde u sebi kazala: "Dosta mi je Rimskog carstva." Za Robertom je, kao i za Tiborom, ostao nedovršeni roman, porodična manufaktura maslinovog ulja i duvačnica umetničkog stakla, mala kutijica za burmut koji je šmrkao, jedan beli borselino šešir što mu je, onako vitkom i prelomljenom u struku, neobično lepo stajao, Storia della rivoluzione fascista Roberta Farinačija, i jedna ruka. Drugu ruku Roberto je zapravo izgubio negde u rovu uz reku Pjave i samo s levom izašao 1918. iz svetske klanice, spreman da tako nakazan postane nosilac ideje "sacre egoisma", da odmah obuče crnu košulju i postane skvadrasta. A možda je bilo drugačije? Kada se u onom okviru od ulaznih vrata našeg iznajmljenog stančića okrenuo i otišao, pronašli su ga na jednoj lađi koja je plovila Mare Adriaticom. Beše to

ogromni sanitetski brod na sedam spratova, torpedovan u rano jutro aprila 1916. godine u međunarodnim vodama, pogođen samo delimično, opasno nagnut na desni bok koji je svakog časa mogao popustiti. Prizor je svakako bio strašan (dostojan Svetskog rata započetog hicima Gavrila Principa, ispaljenim u Sarajevu prevratničkom odlučnošću, iz principa). Bolničarke su sa svojim ranjenicima skakale sa gornjih paluba, a mnoge od njih - poput jednog srpskog pesnika koji je pevao najlepše o smrti i utopio se iste godine čekala je sigurna plava grobnica, jer nisu znale da plivaju. Krvavi zavoji lako su se palili požarima što su buknuili na svim palubama i svud okolo osećao se miris paljevina - ljudskih nagoretina. Submaren koji je potopio "S. S. Savoju" tiho je zaronio i nestao sa horizonta; uvukao je periskop, a kapetan i posada behu zadovoljni udarcem koji su zadali neprijatelju. A poslednji preživeli, Roberto, nastavio je da obitava u trupu broda kao živi leš i avet potpalublja. Nagnutim podovima šetao je sam, veštinom hodanja koju je brzo potpuno usavršio; u kabinama nekadašnje prve klase za predratnu gospodu broda "S. S. Savoja" još su se nalazili metalni bolesnički kreveti na sprat. Tu je Roberto nailazio na ostatke hrane. Napokon su, u vrtlogu rata, na nasukanu sanitetsku lađu, nekadašnji luksuzni prekookeanski brod, svi zaboravili i Roberto je (da li je Nebo ikad pomislio: Otac?) ostao njen poslednji stanar, krećući se između otpadaka, odbačenih i prljavih lekarskih instrumenata, pocepanih uniformi sa epoletama raznih činova i oružja koje neće zapucati. Na jednom od putovanja preko okeana, Nebo i ja nalazili smo se na brodu. Bilo je to u vreme belle époque, kada niko nije ni slutio Sveski rat a evropske države, za koje moj polubrat i ja nismo ni čuli, bile su u miru gotovo četvrt stoleća. Ležali smo u rano proleće 1897. na palubi, uvijeni u brodsku ćebad i od stjuarda poručivali toplu čokoladu i belu kafu. Na palubama su se putnici šetali ogrnuti pelerinama, guvernante na mnogim jezicima umirivale nestašne dečaćiće, a nedaleko od nas putnici igrali neku igru nalik na boćanje. Bilo je veče, bilo je proleće, bio je moj polubrat i bila je tu negde, ili možda nije, naša mati, grande dama; naša majka, lepotica epohe sa kojom su svi želeli da igraju ili popričaju na nekom od jezika koje je tečno govorila. Ali, Roberto se vratio. Posvećen svetom egoizmu kao

kultu, na Galipolju a ne na reci Pjave, ostavio je desnu šaku. Na more nije ni kročio. Vratio se kao fašista, jedan iz skvadrističke bande koju su prevozili kamionima i kao pobesnele pse istovarivali ih na masu radničkih demonstancija. Stigao je kući kao ratni invalid ubeđen u zakon pogrde, progonstva, ricinusa, ognja, orgija i motki, kao jedan od onih koji kažnjava sve oko sebe zbog onog što se u Svetskom ratu dogodilo njemu. Napokon, Roberto nije ni otišao u rat. Rahitičan, preslab za vojnu službu, ostao je u Italiji koja tih ranih dvadesetih neguje kult žrtve i opasnog življenja i zamorena ratom uživa u sumnjivim plodovima pobeđene. Odmah posle rata Roberto se zaposlio u napuljskom ogranku Lojda i uredno beležio osigurane prekookeanske lađe i njihove tovare: "S. S. Washington", "S. S. Hamburg", "S. S. Imperator", "S. S. Olympic", "S. S. Titanic", "S. S. Regina Sofia". Nisam, zaista nisam, Euripide, kao tvoj prevodilac nikad shvatao kako si mogao tako da povlađuješ skorojevičkoj prestoničkoj publici. Upoznao sam svaku tvoju reč, kao da sam oduvek s tobom drugovao, sve tvoje misli. Bio si najpre enfant gâté dramske scene, pa enfant terrible na daskama koje su život i tada značile, i napokon enfant trouvé, nahoče koje su napustili svi. Kad si hteo, oponašao si stari sjaj i veličinu drame, mnogo pre ratova, u tvojoj belle époque. Imitirao si Sofokla, višestrukog pobednika na dionisijama, dočaravao si njegov svet mitskih naslednih krivica okretnošću onog kome ništa artificijelno nije strano; i mrzeo si ga, Sofokla, prezirao si ga jer je imao toliku naklonost žirija i živeo u vreme zlatnih omera, u vremena srećna kada se nije znalo za pogibije najdražih, glad, boleštine. Pa ipak, nisi li ga tajno prezirao baš zato što je mitska drama njemu, Sofoklu, bila prirodna, a tebi nije. Jesi li nekada, približavajući se senima starog Sofokla, posumnjao u svoj talenat? Ne, horske pesme gradio si poput njega, protagonisti usred agona i agonije davao da zapeva kao kod Eshila, kosmogonijskog tragediografa, kod koga je krivica bila poremećaj u kosmosu koji se morao ispraviti i oprati samo žrtvom. Da li si bar njega voleo, jer mogao je da ti bude pradeda? Ne, nikog ti, Euripide, nisi voleo imitatoru genijalni. Ali članovi žirija - ti zgureni starci što pamte bolja vremena i za razliku od tebe veruju u bogove oni su te, obučeni u svečane toge, odlučujući pod bakljama do kasnih noćnih

sati, oni su te uvek prozirali i prezrivo te obilazili s nagradama. Pa i publika, mada si joj se toliko dodvoravao, neretko ti je nesvesna kakva je oduvek bila zamerala ne opraštajući ti promašaje. A onda bi ostajao sam, kao prevarant, kao obmanjivač vekova, izdajnik žena koje si prikazao u najgorem svetlu. Luče bi se gasile u amfiteatru i pod toplim noćnim nebom ostajao bi po ko zna koji put bez igde ikog: ti i tvoja senka, ti i tvoj talenat, tvoj nesvakidašnji talenat. Bila bi noć, bilo bi večer, bilo bi mlado vreme pred jutro, ali ti nikad nisi pomislio na jednostavnu činjenicu - od tvojih drama sačuvaće se daleko najveći broj: više nego od zasnivača tragedije Eshila i oca tragedije Sofokla zajedno. Sreća? Naklonost hudog slučaja? Genijalnost? Valjda to poslednje. Euripide, postao si tako karika koja nedostaje. Ti si uticao na francusku tragediju i Rasina, na Korneja, a oni opet na Vilibalda Gluka, reformatora francuske opere, pa se tako dogodilo da se tip tvoje drame, tragedije podvojenih likova i unutarnje borbe, danas gleda u svim operama sveta. Verdijeva Aida, Bizetova Karmen, Pučinijeva Toska, to su zapravo tvoje heroine, Salaminjanine, nastale prema tvom liku i delu. Izabrati između odanosti zemlji i plamene ljubavi neprijatelja otadžbine, ne čini li ti se to poznatim? "O, patria mia", "Parle moi de ma mere", "E lucevan le stelle"... Ali, uprkos tome, večeras si sam, posle još jednog neuspeha, a sve što će se zbiti u budućnosti još ne možeš znati. Postavio si na scenu trilogiju koja se završavala satirskom igrom Hrisip, i u njoj si prikazao homoseksualnu ljubav Laja i Pelopovog sina, mladog Hrisipa. Opisao si bludnu strast, neposredno kako samo ti umeš (Jesi li se setio i sopstvenog bahanala prilikom primanja u bratstvo sofista?), bez čvrste vere u bogove i predanja, kao sofista donoseći na scenu protivrečne, dijalektičke poglede. Započeo si dramu tipičnim monologom koji ti se mnogo dopao, pa ipak, doživeo si neuspeh. Da li je to opet bilo zbog onog "dve ti priče o tome mogu kazati", "dva glasa o tome čuju se"? Izlaziš. Noć je duboka, tišina svuda, sve oko tebe usnilo je; u bašti se otvaraju ružičnjak i trava, zrikavci zriču glasovima sve neljudske prirode, ali ti ne patiš, bogove ne proklinješ niti hvališ, već razmišljaš jedino o novim Velikim dionisijama - jer ti si veštak i nemaš vere ni u šta do u svoju veštinu. Otvaraš svitak u bašti iza svoje kuće i još jednom

otpočinješ dramu. Nadnosiš plamen nad svoje rame, nagingješ se više hartije (vid ti je sve slabiji) i započinješ. Pišeš naslov: Helena. Euripide, ti nisi bio kao moj otac Tibor, ni kao Roberto, pisci koje je moja ponosna majka iskoristila da bismo se rodili Nebo i ja. Tibor je bio tako uvredljivo smotren. Pisao je, po sopstvenom priznanju, uvek istu knjigu i od nje nameravao da načini remek-delo. Nije mu uspelo, a tako je naprečac zavoleo Ulisa Džejsa Džojsa, pa onda na brzinu, rđavo znajući engleski jezik, pročitao i Portret umetnika u mladosti i Dablince, čim je i sa tih knjiga skinuta zabrana. Pomislio je - ponesen jednim susretom u Trstu kada je, umešan u gomilu, bio na korak od Džojsa - da bi i sâm mogao da napiše roman toka svesti koji bi zapravo bio roman toka ideja. Junak je tako je smatrao moj otac (Rekao sam Tata?) - trebalo da od stranice do stranice postaje sve lošiji, a da se rukovodi sve uzvišenijim idejama. Naposletku je bilo zapisano da heroj bude osuđen na smrt vešanjem. Beše to klasični zarobljenik istorije, nesrećni dirigent koji željan slave, briše mračne tragove svoje fašističke prošlosti. "Herr Gáboryt többször is láttam azokban az években, amikor ikaroszi felemelkedése és hát bukása is már a múlté volt, és bevallom, hogy ennek a különös úrnak a szavai, amit akkor hallottam, zavarba hoztak", pisao je moj otac Tibor. "Rájöttem arra, hogy a zürichi mutétje után miért utasította vissza olyan keményfejuen egyes operák színrevitelét. Ott, valahol a messzi távolban, az éterszeru álmokon túli világban - za varos fogalmakkal és egy öreg siránkozó hangján szólva - nem látta azok ideális arányait és sugárzó arcukat, s ezért végül is okkal támadt kétely benne evilági megalapozottságukban. Fon Gábory náci múltja 1949-ben aligha volt elfelejtve. De ebben az évben tért vissza a maestro a muátétrol, és Bécs tárt karokkal fogadta, mintha fon Gábory sohasem lett volna Goebbels kedvence, s mintha egyáltalán nem lépett volna azokra a dobogókra, amelyekrol csak néhány nappal korábban úgy menekültek a zsidó karmesterek, mint a patkányok a fertozött hajóról. Gáborynak, aki eleve arra született, hogy uralkodjon az embereken ugyanúgy, mint az partitúrák képlékeny hangjegyein, néhány év alatt sikerült eltüntetnie maga mögött minden nyomot, és úgy látszik örökre lezárnia elotörténetének dossziéit. 1949 tavaszán megalapozza az első

Beethoven ciklusát és felkészül a végzetes salzburgi útra." "Video sam her Gaborija nekoliko puta u godinama kada je njegov ikarski uspon, pa i sunovrat, bio stvar istorije, i priznajem da su me reči tog čudnovatog gospodina, koje tada čuh, zbunile. Saznah zašto je nakon operacije u Cirihi tvrdokorno odbijao da neke opere postavlja na scenu. Tamo negde, u svetu iza eteričnih snova - govoraše mi zbrkanim pojmovima i plačevnim tonom starca - on nije video njihove idealne omere i blistavo lice, pa je, s razlogom uostalom, posumnjao i u njihove ovozemaljske osnove. Godine 1949. nacistička prošlost Fon Gaborija jedva da je bila zaboravljena. Ali te godine maestro se vratio sa operacije, i Beč ga je dočekao raširenih ruku kao da Fon Gabori nikada nije bio Gebelsov miljenik i uopšte nije stajao za pultove sa kojih su, koliko dan ranije, pobjegli jevrejski dirigenti, poput pacova sa zaraženog broda. Predodređen da vlada ljudima, baš kao i podatnim notama iz partitura, Gabori je za nekoliko godina uspeo da zametne tragove za sobom i izgleda zauvek zatvori dosijea o svojoj predistoriji. U proleće 1949. on udara temelje za svoj prvi Betovenov ciklus i sprema se na kobni put u Salzburg." Ali, Salaminjanine, nije lako živeti, te nije lako ni umreti - ni u stvarnosti, ni u romanu. Mučio se Tibor Vereš sa svojim prvencem. Uključio je svoju prelepu majku najpre kao lektora, potom savetodavca i najzad kao lik. Ušla je ona smiono u roman, stupila svojim elegantnim stopalom koje je bilo tako lepo u crvenim cipelama sa visokom štiklom ili plavim otvorenim sandalama. Počela je da se kreće njegovim ruševinama kao morska nimfa. Popravljala je srušena kefalonska pozorišta, bulevare Budimpešte široke kao Dunav kraj Parlamenta, tramvaje, tramvajske linije u Minhenu i tramvajdžije neispavane posle noćnih krugova, izvore sumporne lekovite vode svud po Mađarskoj; brodila je kao Laura; nestajala kao Jelena, žena koje nema; odredila meru svih stvari i kao neki nakaradni romaneskni bog razdvojila svetlo od tamnog, ispravno od pogrešnog. Iz najboljih namera popravljala je istoriju pokreta NSDAP (sa izvesnim simpatijama prema braći Štraser); pomešala uzrok i slučaj koji su Tiborovog nesrećnika, kao jednu romanesknu poderotinu, odveli nepogrešivo pod vešala. Sama mu je namakla omču, okupila znatiželjnike koji su u zatvorskom krugu nameravali da gledaju

smaknuće i baš kad je nameravala da povuče polugu koja bi otvorila poklopac pod nogama osuđenika Gaborija i zategla mu konopac lomeći mu kičmu odlučila se da napusti roman i pomiluje osuđenog dirigenta. A Tiborova romanza, to nesuđeno remek- delo mađarske literature, bez nje je bolno jeknulo, pomešalo epizode i glavne tokove, počelo da zaboravlja imena svojih heroja i heroina i napokon se srušilo, kao da sa Džojksom nikad ništa nije ni imalo. Tibor je zapravo 1953. otvorio zeleni ormar sa ovalnim krilima i ogledalom s unutrašnje strane, poneo nešto stvari, stavio unutra i jednu prašnjavu dunju sa ormara, i otišao; zaboravio je na Kodalja, Bartoka, Belu Kuna, admirala Hortija, rektora Akademije Ferenc List, Dohnanijija i malog pijanistu Gezu Andu. Činilo se da je otišao nakratko, na dan ili dva kao ranije u Amsterdam da bi slušao Koncertgebau, orkestar sa ljudskom dušom, i omiljenog maestra Mengelberga - ali nije bilo tako. Na stolu su ostale njegove rezervne naočare, zelena leptir-mašna sa oslikanim mletačkim lavovima i usna harmonika. Na beli list hartije sa vodenim žigom hotela Kruna, na kome je možda mislio da napiše oproštajno pismo, kanula je samo kap krvi iz njegovog nosa: kao zloslutno predskazanje i poslednji potpis njegove nutrine. Ali, sve to jedva da sam stigao da opazim, jer istog utorka letele su stvari po našoj sobi u kofere sa metalnim okovima na uglovima: majčini grudnjaci sa korpama (u njima kao da su još bile njene blede dojke), čarape sa steznicima (koji su još skrivale majčine butine), veš što je mirisao na nju, moji žaketići i mornarski kompleti (sa značkom lučke kapetanije). Preletale su sobu stvari kao ptice kad se upute na zapad donoseći loše glasove.

A Veneciju, Veneciju nije nimalo lako preći peške, iako je tu, u vodenom gradu, sve oteto od zaliva Veneto i Laguna, zgurano jedno do drugog kao da se boji osvete velikog mora koje će, pre ili kasnije, doći po svoje močvarne i tople zalive i plake, kao mitski kralj po odbeglu družbenicu. Od crkve Santi Đovani i Paulo, poslednjeg staništa duždeva, trebalo nam je skoro pola sata do crkve i škole San Polo. Ovo je, Euripide, bila najveća dobrotvorna ustanova renesansne Venecije. Barokno, gotsko i sada renesansno, za skori svršetak naših šetnji i razgovora o moralnom; za kraj našeg

vekovnog prijateljstva. Gradnju Akademije San Roko otpočeo je 1516. arhitekt Bartolomeo Bon, a tek trideset tri godine kasnije kompletirao ju je arhitekt Antonio Skarpanjino. Planski zasečena i na mapi okolnih ulica postavljena nesimetrično, Akademija San Roko utemeljena je priložima slobodnih građana Mletačke republike i sagrađena da bi svojim prenumerantima isprva poslužila kao azil pred kugom. Veruje se da je arhitektonska nepravilnost posledica hitnje, žurbe izazvane epidemijom kuge 1527. godine i nestrpljenjem darodavaca i arhitekta Bona da što pre uđu i zatvore se u svoju rajsku baštu, gde će svaki od njih, iz večeri u večer, pričati po jednu istinitu priču o istoriji Venecije. U unutrašnjosti crkve, međutim, nema odstupanja niti nedoslednosti, jer oslikao ju je sam Đakopo Tintoreto, naslednik Ticijana, pobedivši u utakmici oko San Roka slikare Veronezea, Salvijatija i Cukarija. Četiri zida, četiri genijalna prizora, četiri svetla koja tintoretovski, kao oštrice brijanja, prodiru u tminu fresaka deleći ih na ono što jeste i ono što nije, prilika su da se podsetimo da je odvajanje bitnog od nebitnog, delatnost o kojoj brine upravo ontologija, kraljica među filozofskim disciplinama, osnova ideja, ali i zločina najvećih razmera. Što jeste jeste, što nije nije, i sme se ništiti, potčinjavati, smatrati običnim pitanjem na koje treba dati običan odgovor. Šifrovanom depešom komandant grada Beograda ocenio je 1942. godine jevrejsko pitanje kao "rešeno". Šta misli Kant, o čemu sanja dok večno spava u gradu iz koga su proterani svi Nemci? Što jeste jeste, što nije nije... Vagoni, tovarni vagoni sa naslaganim ljudskim mesom putovali su šinama, a unutra se nalazilo "ono što nije". Stanovnici Oranijenburga nisu mogli da dišu od dima krematorijuma iz logora Zahenhauzen. Kasnije nisu mogli ničeg da se sete: ni tog dima, ni smrada, jer unutra se spaljivalo "ono što nije" i svi su u to verovali... Nisi čuo, Euripide, za Bergen-Belzen? Ni za Aušvic-Birkenau? Te fabrike smrti, u koje se ulazilo vozovima bez voznog reda, umorile su stotine hiljada predratnih jevrejskih rentijera, filozofa, pesnika, fabrikanta, naučnika i inženjera. Radile su danonoćno te industrije, kao naše današnje klanice pilića, a opsluživali su ih oni koji su se držali svoje istine, pa otud i svog nemačkog morala. Da li je to mogla postati i francuska ili britanska istina? Nije, no Nemci su znali da se u

logorima čini nešto strašno, ali pravedno i nemačkom narodu potrebno. Pogledaj, odmah preko puta vrata je freska Raspeće Hrista, koja dominira čitavim centralnim brodom. Vara se, Mnesarhov sine, svako ko misli da se u slučaju nacista radi o grupici zločinaca, jer Hitlerovi sledbenici i saradnici bili su filozofi i anđeli smrti. Himler, Hajdrih, Gebels i svi oni sa mrtvačkim glavama na crnim šapkama (SS, jedinice za unutrašnju kontrolu) gledali su na logore kao što mi danas po- smatramo nuklearne elektrane: opasne su, prljave, ali struja nam je svima potrebna. Neko je, najzad rekao je Ditrih Ekart, Hitlerov sagovornik iz tvrđave Špandau - u ime drugih morao da kaže pravu reč i učini ispravno delo. Skoro svi Nemci bili su uvereni da ti sa mrtvačkim glavama na šapkama čine valjane stvari i u njihovo ime, i svi su ih, o užasa, smatrali svojim plemenitim vitezovima i zaštitnicima, verujući im do kraja. Gebelsova žena Magda, malo pre dolaska američkih vojnika, umorila je čitavu porodicu. Pre nego što je i sama uzela ampulu cijano- vodonika, zapisala je: "Deca su suviše dobra za život koji dolazi posle nas, i milostivi Bog razumeće što sam im ja sama ponudila izbavljenje." Okreni se oko sebe u Akademiji San Roko, Mnesarhov sine, vidi i ostale tri Tintoretove freske: Hrist pred Pilatom, Hrist nosi krst i Ecce Homo za kraj.

Nikada se, Salaminjanine, u ljudskoj istoriji nije javila tako snažna ideja, odvojena od matice drugih ideja, koja je poput idejnog karcinoma tako brzo zatvorila etički krug i bila proglašena donositeljkom pravde. Verovatno su još od sredine tridesetih godina prošlog stoleća, kada su na Cepelinovom polju hiljade obilazile oko svetlosnog kukastog krsta (die verflüchten Hakenkreuzler, ti prokletnici kukastog krsta), Nemci bili uvereni kako će voditi pravedan rat. Da je to rat za preživljavanje, za žitnice Ukrajine i Rusije, čistotu rase i duha, u to nije sumnjao nijedan Nemač u otadžbini. (Jedan brak, sklopljen sa Evom Braun, u bunkeru, samo dan ili dva pred samoubistvo; i jedno pitanje vojnog kapelana, velečasnog Valtera Vagne- ra: "Mein Führer, izvinite, ali takvo je pravilo, moram vas upitati jeste li čist arijevac.") Da je pravedno braniti zapaljeni London, to se ni za jednog Engleza nije postavljalo kao pitanje. Da je nužno proizvesti atomsku bombu, u to su bili

sigurni svi naučnici koji su u Los Alamosu, u Novom Meksiku, radili na tajnom projektu "Menhetn" i odvajali plutonijum od urana, izlažući se ogromnim dozama radijacije. Da je ispravno srušiti Keln, Frankfurt (pogled s brda Remer: središte grada kao krnjavi zubi, sa katedralom u centru koja jedina nije do temelja srušena), Drezden (ah, Drezden, u kome je izgorelo na hiljade knjiga starijih od pola milenijuma) i Berlin, najstarija evropska univerzitetska sedišta, nije bilo nikakve sumnje za one u savezničkim bombarderima ni danju, ni noću; ni 1943, ni 1944, ni 1945. godine. Neprijatelju je trebalo, reče komandant britanskog vazduhoplovstva, zadati udarac u samo pokvareno srce. A Nemci, Nemci na koje su gledali Brut i sav prevratnički panteon? Nemci Fridriha Ničea. Nemci Riharda Vagnera. Nemci Riharda Štrausa. Nemci Imanuela Kanta. Oni su poput ikarâ sebi sagradili oštra čelična krila i u brišućem letu njima rezali sve staro, sve senilno. I bili su ubeđeni da su u pravu jer ih je vodila ideja, ideja koja je jedina, Euripide, mogla umoriti više od milion dece u gasnim komorama. Nemačka je mlada nacija koja će sa svojim saveznicima, italijanskim fašistima i futuristima, sa tla Starog kontinenta proterati ostarele i sklerotične narode, Francuze i Engleze; jer zaboga, Evropa je bolesna i dolazi, rekao je Niče, čas tirana kada Nemačka mora raskrstiti sa prividima istorije. Jednostavno mora, povratka joj nema, kao ni tvojim junacima, kao u tragediji... Svi su se tada povodili za idejom, za ciljem koji je svima bio zajednički - vojnicima u rovovima na Istočnom frontu i njihovoj Lili Marlen. Oslobođeni aveta jevrejskih dirigenata, i najbolji nemački vođi orkestra: Vilhelm Furtvengler, Karl Bem, oberlajtnant za paradu Fon Karajan, Maks Šilings i Fric Knapertsbuš dirigovali su tada manjkavo, nezainteresovani za detalje, divljački vučeni patetičnom suštinom dela. Pa i nacisti, Gebels i Hitler lično (mnogo pre bunkera i onog pitanja), uzimali su dirigentsku palicu u ruke i stajali pred izgladnele i loše odevene berlinske muzičare, željni da kao apostoli novog poretka zagospodare, načas makar, omiljenim notama germanskog repertoara. A onda se sve srušilo: gradovi, planovi, spomenici sa uperenim pogledima u nebo. Amerikanci, zgroženi nedelima u staroj Evropi, nisu mogli razumeti zbunjene i oholo ćutljive Nemce i Austrijance kojima se na licu čitao izopačeni cinizam

poraženih. Obarali su poslednje čelične konstrukcije kranova u luke Baltičkog mora i lovili zabludele sanjare što prespavahu jutro poslednjeg poraza, te zatočenike nakaznih ideja koji su se 1945. i 1946. zvali "vukodlacima". Ein Deutsches Requiem započinje stalnim tonovima u basovima, a pauze koje sviraju violine i čitav mračni kolorit govore da sva obećanja nisu u stanju da smire bol. Složimo se, Salaminjanine: kako svi ljudi misle da su dobri, parcijalni moral koji pronalaze i prepoznaju kao svoj, a zatim držeći se njega pritežavaju pravdu za sebe, jeste onaj što ih vodi u zločin. Te rajske bašte koje uređuju kao oni venecijanski begunci od kuge, prave ih, paradoksalno, zločincima. Jer, sve u ovom svetu čini se iz uverenja: otrov koji je dodat Sokratu, stvaranje društva nazvanog Société des amis de la constitution, séant aux Jakobins (Društvo prijatelja ustava koji zasedaju kod jakobinaca); i sve ostalo najstrašnije in a history of the mankind odraz je rešenosti da se ide do kraja i vodi dosledna politika: Place de la République sa spravom doktora Giljotena u sredini, Lubjanka u čijoj su utrobi mnogi izdajnici revolucije potpisali najneverovatnije iskaze zato što su svi, i islednici i isledivani, poverovali da boljševička revolucija mora ići do kraja i da je tih gorkih tridesetih u opasnosti. Ipak, ni Roberto, pisac Roberto Menacini, nije bio uverljiv. Moja popustljiva i zanosna majka, lepotica sela, uzela ga je kao zamenu za Tibora. Za njom je bila bračna ruina kad ju je on prigrlio. Izašla je iz jednog neuspelog romana, uostalom jedva sačuvala živu glavu i kao Jovanka Orleanka požurila da se izmakne makar za korak od svoje lomače. Robertov roman bio je daleko bolje planiran i prevratnički smelije zamišljen, naročito ukoliko se uzme u obzir da ga je pisao jedan umetnički stakloduvač iz provincije. Trebalo je da to remek-delo nove italijanske literature bude revolucionarno po tome što neće imati radnju, niti aktivne glagole. La breve istoria della mia Italia imala je da bude niz situacija, sled sličica, a razmak između svake od njih - kao na filmskoj traci koja se gleda kockicu po kockicu - bila bi zapravo ta radnja. "Veoma zanimljivo", kazala je mati, kojoj je u to vreme već pupela najlepša topla laguna i zaokrugljivao se pun mesec u njenoj utrobi. Bio je to tek zlatni uštap kada su odlazili na igranke i Roberto onako neuputno vikao pod otvorenim nebom sa Večernjačom o boku i oblacima poput

hiljada eteričnih jedrenjaka nad glavom. A onda ju je i Roberto uveo u roman, među svoje pokretne slike. La breve istoria della mia Italia bila je divna kao freske, kao monaška tišina i molitva, šum školjke koja se prisanja uz uho pa ipak, ta osama, te mnoge otuđene Robertove slike počele su lagano ali sigurno da mu truju roman. Pisao je kao da peva: "Ce lo vediamo sussurla a bassa voce. E il suo sussurro si perdeva ridotto in polvere. 'Io sono lo spavento di tutte le generazioni. Non puo nemmeno immaginarsi da dove sia giunto: dall'oscurita, dall'orrore, dall'universo delle sofferenze umane. Da secoli ormai vivo dove le grida e le invocazioni umane non significano nulla. Il buio impera dappertutto laggiu e un fetore appiccicoso s'infiltra in ogni poro. Il fango e la mia terra, il marciume il mio cibo e il rosso dei carboni ardenti il mio sole..." Pisao je Roberto nadahnuto i ubedljivo: "Vidimo ga kako joj šapuće tiho, a šapat mu se gubio i sitnio u prah. 'Ja sam strah svih naraštaja. Ne možete imati predstavu odakle sam došao: iz mraka, iz užasa, od svekolikih patnji čovekovih. Živim već vekovima tamo gde ljudski krici i zapomaganja ne znače ništa. Mrak je tamo posvuda i lepljivi smrad uvlači se u svaku poru. Blato je moja zemlja, trulež je moja hrana a crvenilo žeravica moje sunce..." I možda bi moja sirota majka, ta Ifigenija neuspelih romana od severa do juga, od Mađarske do Italije, ušla i u ovaj, no mali polubrat Nebo odlučio je drugačije. Rođenje monstruoznog sina, ljudske nakaze sa najdivnijim očima plavim poput dubokog mora, zaustavilo je pisanje romana koji je već i inače dobio fatalnu dijagnozu onim mnogim "si trova", "si tratta", "si vede" što su zamenjivali glagole i čitaoca zavaravali da radnje u Robertovom romanu zapravo ima. I on sad stoji, ponovo tu u do vratku, a moja hrabra majka bezobzirno mu prkosi, njemu koji je i bez jedne ruke toliko jači od nje. On koji je popisivao brodove Lojda, koji je zaostao na nasukanoj torpedovanoj sanitetskoj lađi družeći se samo s rđom i parnim zakivcima, taj nesuđeni crnokošuljaš i skvadrista sada steže usne, patrljak i levu ruku u pesnicu kao da će majku udariti, a ona istura bradu i zabacuje plavu kosu, osećajući negde u utrobi početak menstruacije i jajašce koje se u njenom trbuhu otkida i klizi napolje bez mogućnosti da ga Robertovo seme ikad oplodi. Krvari jedna mama, još jedno nerođeno

dete umire u njoj, ali rujne fleke vide se samo tu i tamo, u toploj stidnoj delti njenih dugih nogu, dok je spolja ona još prkosna severnjakinja. Naučila je da plače, ta dirljiva lažljivica, moja majka, da cvili u sebi, nevidljivo za druge, i sad je jecaji stižu kao talasi; rida sirota moja mati i grca, mada ramena i izbačene grudi sa nabreklih bradavicama ne pomera. Dojke su joj u tom času otvorene i svako može da joj se nagleda srca, ali ne spušta uprti pogled i najzad on, Roberto, u toj igri gledanja pravo u oči popušta: okreće se, udaljavajući se zajedničkom terasom odguruje bele pletene stolice nekih starica iz stana broj šest i psuje, čujem, strašno ali za sebe. A moja mati, moja nestalna majka, vidim to, uživa plodove te Pirove pobede i stupa u zabranjeni gaj, načinivši tek korak više no što bi smela. Da, i Atinjani su iz uverenja svoju najmlađu i najlepšu decu poslali u pohod na Siciliju.

Godina je 415. ali niko u Paladinom gradu još ne sluti propast (i Lakedemonjani, koji se protiv Atinjana bore već treću deceniju, povodeći se za krutim spartanskim uverenjima, takođe veoma rđavo stoje). Konvoji brodova, s mukom opremljeni, ispraćaju se u luci uz bacanje venaca u morsku penu i žrtvovanje životinja kojima krv prska po belom kovrdžavom runu. Ptice su, međutim, negde visoko preletale na zapad u velikim jatima, samo to tada, 415. godine, niko od Atinjana nije opazio, te su deca poslata u sigurnu smrt. Tek svaki deseti se vratio da ispriča o strašnim pogibijama svojih drugova. Ali, ti se nisi potresao, Euripide, jer su te sofisti, još dok si bio u školi, naučili da budeš iznad osećanja i ljudskog očaja - ti savršeni moralisto, podlače koji si znao da ljude hvataš za srce, podstičeš im patriotizam i veru u bogove, a da sam u sve to nisi verovao. "Zavidim tebi zbog Grčke i Grčkoj zbog tebe", sećaš se. Euripide, moralni čistunče, ciji li si ti, znaš li? Upirem u tebe prst sada ja koji sam izbliza osmotrio svaku tvoju stilsku figuru, zaljubio se u svaki dramski obrt ponaosob, ja koji sam odbolovao sve tvoje drame. Mnesarhov sine, proglašavam te najčasnijim čovekom: bez ciljeva, bez ideala, bez iluzija, bez zavaravanja. Zanatlijo, veštaku, ti što si se ogrešio samo o veštinu koju si kao ženu oteo, odveo, silovao, i najzad o njoj, kao o svojoj vernoj dragoj, do kraja života brinuo. Sada odlaziš nevidljiv na makedonski dvor, a igru života izgubio si, baš kao što ju

je i moja majka izgubila, ušavši u mračni zabran, načinivši tek jedan neoprezan korak. Noćas odlaziš na sever, Salaminjanine, jer odali su te upravo veština, retorika i strogo imenovanje stvari. Tamo gde si se uputio, zime su hladne, biće ti potreban vuneni ogrtač kao onaj koji Hermeu, zaštitniku kljastih, bestidno u pesmi traži Efešanin Hiponakt. Ali, ne brini se, na vetrovitom severu, kod Hiperborejaca, živećeš još godinu ili dve, a onda ćeš umreti i biti spaljen u tuđini. Za tobom će ostati tvoji stihovi, tvoji likovi - ta neverna deca, njih preko stotinu - koje ćeš prepustiti sledećim generacijama, pokolenjima što će njihova posrnuća i bolesna mentalna stanja najpre prepisivati, pa potom preštapavati. Oprostiće ti se, Euripide - kao što ti sada, kao tvoj nevoljni prevodilac praštam i ja svi padovi i retorična posrtanja. Ovoga puta su eoni, vek i vekovi na tvojoj strani. Imaš uza se istraživače, filologe, pisce komentara - njih iz devedeset generacija. Znaš li da su didaskalije uz tvoje tragedije obimom daleko nadmašile ono što je od tebe sačuvano? Poslednju tajnu si, međutim, tamo u Makedoniji, poneo sa sobom u grob, tajnu da je retorično, uzvišeno, patetično, sentimentalno, patriotsko da je sve to za tebe bila samo igra. A igrajući se, videli smo, ne može se načiniti mnogo zla, jer najstrašniji zločini planiraju se samo iz ubeđenja i zbog ideala. Sada te tako nakaznog, bez mogućnosti da pogrešiš, vodim sa sobom po Veneciji, kao pratioca i vodiča. Ja kao Ekerman; ti kao Gete. Ja kao Beket; ti kao Džojks. Ja kao Bulgakov; ti kao Puškin. Bicikli, svuda su se vozili bicikli. Bila je to valjda parada starih modela. Sećam se kako smo Nebo i ja stajali sa strane i posmatrali bicikliste na jednom ogromnom i jednom sasvim malom točku, sportske tipove sa punim točkovima za vožnju na hronometar i bicikliste sa velikim srebrnim kacigama ušiljenim na zadnjoj strani, bicikle koji su se vozili udvoje, utroje, učetvoro. Negde smo i mi pronašli jedan bicikl za dvoje, ali Nebo je bio toliko mali da nije mogao dohvatiti pedale i toliko slab da mi nije bio ni od kakve pomoći u vožnji. Učinilo mi se to kao rani znak, prvo zloslutno predskazanje da se Nebov život bliži kraju i da on ne namerava da dočeka starost. Vozili smo se po uglačanom granitu, pod kupolom i širokim lučnim krovom kojim su bile zasvođene čitave ulice. Bilo je to verovatno u Milanu, na ulicama Galerije Filipa Emanuela preko puta Duoma koji još krije dah

inkvizicije. Svud oko nas promicali su biciklisti, oni zdravi, vozači što, za razliku od mog milog malog polubrata, žele da žive. Vozili smo se zatim po pločniku sastavljenom od crnih i belih vijugavih betonskih kocki koje su se čudesnom preciznošću uklapale jedne u druge. Šalio sam se: "Nebo, ti vozi po crnim a ja ću po belim pločama." Bilo je divno, bilo je kao u Braziliji, potpuno novom gradu sagrađenom samo zato da bi bio prestonica u džungli. Biciklisti su nas mimoilazili; biciklisti svuda: na muškim, na ženskim modelima; biciklisti poput ptica selica. A zatim nepoznati dugački perivoji topola kao kod mog dede u Kišsabat. Mala crkva Santa Maria della Pieta, koju je osnovala državna bolnica Pieta, poslednje je naše odredište, Euripide.

Venecijanski karneval se bliži kraju i valja nam skinuti maske, Pulčinel. Sada je jutro: one koloraturne sopranistkinje vitkih nogu, one što su u teatru Feniće otpevale svoje role sa mnogo tragičnog tremola, probudile su se u nepoznatim krevetima sa baldahinima, u tuđoj posteljini, sa strancem o boku; i boli ih glava; gledaju u porodične grbove i pitaju se šta su sve činile te noći, nakon poslednje premijere. Napustimo ih u nekoj od kuća iza kojih se širi venecijanska bašta, ostavimo ih među travčicama Veneta da vetriolom još jednom isperu grlo i prisete se svega. Vivaldi je sa violinom u ruci u crkvi Pieta održao prazničke koncerte mnogih svojih koncerata i kompozicija za devojačke horove a zvuci s njegovog gudala otimali su se i umnožavali u kupolama i arkadama kao kad se trube teškog brokata ispuštaju na pod. Znaš za devojačke horove jer su i kod tebe otpevali neke od najlepših pesama koje si napisao? Đorđo Masari osvojio je prvu nagradu i pod patronatom bolnice milosrđa Pieta 1736. godine započeo sa zidanjem jedinstvene crkve Pieta (Da li je znao da će fasada biti dovršena tek 1906, četiri godine pre mog prvog dolaska u Veneciju?), namenjene za prvi koncertni prostor osamnaestog veka u Veneciji. Crkva je danas retko otvorena, ali gurni zelena vrata bledom šakom, Euripide i uđimo unutra, jer ovo nije obična šetnja Venecijom. Pogledaj četiri korintska stuba na pročelju i reljef dobrotvorke što grli dete. Da li si imao dece, Euripide? Neko tvoj u sledećoj generaciji je možda postao dramatičar? Ili ne, vidim ti po licu, nisi imao poroda i niko ne bi

mogao da te dostigne: tebe jedinstvenog. Ali sada je kraj. Poslednji tvoj život na zemlji, evo, zamiče za horizontom. Još malo ćeš biti uza me, kao avet i ćutljivi privid koji se ni nad čim ne zgražava niti buni. Zato, slušaj. Videli smo da su ljudi osuđeni na sopstvene nazore i vlastitu istinu; shvatili smo da su zato okrenuti usamljениčkim i prevratničkim normama koje se uspostavljaju nasuprot drugima, uprkos svima. Moral čitavih naroda i istorijskih pokreta, pokazali smo, ne može imati opštu i svima prihvatljivu valjanost. Naša istina zasniva se kao mali segment opšteg i potpunog morala. I u pravu smo mi, ali istina je i u rukama onih što se dižu na nas. Što su čovekove ideje izdvojenije, namere su mu agresivnije, ili kako bi onkolozi kazali "ekspanzivnije". Pa ipak, primetili smo, Euripide, zločini istorije, ma kakvi i koliki da su, ne prestaju da bude i nešto dobro, začeto kao pravedno u biti. Zato, Salaminjanine, ti i ja šetajući Venecijom zapravo nismo govorili o moralu već o moralima, o mnogim normama koje ljudi prihvataju tragajući u mraku istorije za konačnom dobrotom. Ali, ukupnog morala nema i sva čovekova stremljenja pokazuju se kao pojedinačne potrage za pravdom. Ideja se u tom gorkom talogu iskustva diže na ideju, pravedan ustaje na pravednog i niko tu nije ispravan. Onaj moral koji je zahvatio veći deo opšte norme pa otud zadobio veću podršku delimično ili potpuno nesličnih stremljenja u panteonu parcijalnih ideja, uspeva da porazi maligni uzorak moralnog, kakav je, videli smo, u mom dvadesetom veku bio nacizam u Nemačkoj, fašizam u Italiji, komunizam u snegovitoj Rusiji. Ali čudno, potom ni pobjedničke norme ne mogu zadobiti opštu važnost. Zato smo opisali i tipične puteve zasnivanja pojedinačnog morala i shvatili da ti pravci uvek vode odvajanju važnog od nevažnog, onog što jeste od onog što nije, te da je Imanuel Kant, prevratnik iz Königsberga, Kritikom čistog uma ponudio večni model parcijalne etike i tako postao prvi zločinac i najmoralniji među svim grešnicima. Slaba je tu, Salaminjanine, Kritika moći suđenja koja pokušava da premosti ponor između čistog i praktičnog uma i, sada znamo, dovoljno dobra da bi se spojili ideolozi čistog i izvođači praktičnog uma. Da li su zato toliki umetnici postali ideolozi represivnih režima? Opaki Malaparte. Odbojni Roko. Odani Papini. Očajni Paund. Jadni Marineti: "Gia per troppo tempo

l'Italia e stata un mercato di rigattieri. Noi vogliamo liberarla dagl'innunerevoli musei che la coprono tutta di cimiteri innumerevoli. Musei: cimiteri!..." "Italija je danas postala tržište svega odbačenog. Mi želimo da je oslobodimo nebrojenih muzeja koji je čitavu pokrivaju nepreglednim grobljima. Muzeji kao groblja!" A danas? Muzeji su groblja, a svetom vladaju: turistička industrija, univerziteti, autoriteti, profesori, pa čak, eto, i grčki i latinski. Istorija nemorala, recimo najzad i to, postaje zapravo povest morala, a pregled moralnih držanja uistinu prizori nemorala. Nemoj da te, međutim, zbuni, Mnesarhov sine, što je moja poluluda mati posle vajara, koji je lik mog milog Neba vajao u glini, pozvala poznatog umetnika da bi počeo da ga kleše u belom mermeru. Kao gladna kuja obilazila je oko kamena koji je tek imao da postane život i pri svakom udarcu dleta ječala kao da se njenom dragom sinu zabijaju udarci u lice. Kad je beživotni komad snežnobeke stene dobio oči, još jednom je otpočela strašna igra koju sam iznova posmatrao u noćnoj košulji. Sada moja, nekada divna majka, više nije imala snage da koketira sa umetnikom blago dodirujući njegovo rame u prolazu, kao sa mladim prethodnikom. Čupala je kose i neizdržljivo ječala pošto je dleto u rukama umetnika obrazovalo beonjače i zenice malog kamenog Neba. Potom je dugo sedela i prazno gledala kroz prozor, neosetljiva na udarce vajarskog čekića, neprestano ponavljajući samo jedno: "Portret se mora dovršiti." I bilo je u tom klesanju nečeg što je i nju i mene i umetnika- portretistu sunovraćivalo duboko u ponor neizvesnosti, odakle niko - a najmanje moja, još uvek prelepa majka - nije umeo da se vrati, jer "portret se morao dovršiti". Jednog četvrtka, sedam dana po svojoj smrti (kada strašna kiša nije prestajala a mnogi se po groblju, na brdu iznad grada, šetali sa otvorenim crnim kišobranima), mermerni Nebo ugledao je svetlost dana: zenice su mu se usredsredile u jednu tačku, obrazi zaokruglili, a brada dobila prepoznatljiv oblik. "I kosa, i kosa, još nije živ", zapovedala je moja ranjena majka sa stisnutim pesnicama, isturenom bradom i raspuštenim kosama, naučivši već odavno kako se plače u sebi. Nebo je, međutim, uzaludno gledao u jednu tačku, a njene grudi bez potrebe su lile gusto materinsko mleko; i suvišna su bila okretanja u pravcu jutarnje ili poslepodnevne svetlosti. Jedna

zvezda, zavedena u astronomskim atlasima pod jednostavnom oznakom G117H, možda je nedostajala da Nebo dobije onaj karakterističan sjaj u očima poput živih, ali je ta zvezda nestala sa Severnog neba i niko je nije pronašao, premda je potraga, neuobičajeno, sprovedena i na Južnom nebu, sve do sazvežđa Južnog krsta. La stella dovrebbe appartenere a mio fratello Nebo? Novi umetnici stoga su morali dolaziti u našu kuću: jedan za drugim, kao da su čekali pred ulaznim vratima da ih moja histerična mati pozove; Brankusijev učenik, majstor za bakarne odlivke, veštak-zanatlija u duvanju plavog murano stakla (nije bio u vezi s Robertovom familijom sa juga), tkalja, nalik jednoj od Sudilja, koja je tkala trodimenzionalne likove posebnim svilenim koncem iz Kine; zatim opet neki skulptori i njihovi neobično talentovani učenici. Kad god se u radu stizalo do Nebovih očiju, paklena igra još jednom je otpočinjala. Ma kako životan bio, Nebov pogled se uvek upravljao u jednu stranu i nije se micao. I istina je: svaki novi umetnik približio je mog jasnog polubrata za korak bliže životu, ali on je ipak bio mrtav: moj brat, moj drug u vožnji šajkom, moj biciklista, moj lovac i drug Enkidu... Ne, nikako nećemo ići u crkvu Svetog Marka, ni na Lido, gde se u pletenim stolicama odmaraju starci i dive savršenom antičkom skladu mladih kupača. Čas našeg rastanka se sasvim približio, Mnesarhov sine. Maske smo skinuli; i pelerine. Naše Années de pelerinage, godina druga, Italija, privode se kraju. Još malo pa ćeš se ti preseliti među žive legende, a ja među mrtve savremenike. Ne boj se, biće to skok tako mali kao kad se umire.

Čuješ li muziku, Euripide. Nije Vivaldijeva već, evo načas, Mocartova: Sinfonia Concertante u herojskom Es-duru, za violinu i violu (viola koja ima glas kao ostareli tenori). Poslušaj sada fis-mol i taj stakato u Mocartovom dvadset trećem Klavirskom koncertu koji nije nimalo dijaboličan, pa cis-mol Malerovog Adađeta uz koji, kao pod crnim suncem, u mimohodu šest osmingskog takta, izdiše Gustav fon Ašenbah; čuj sada i jesenji d-mol, drveni F-dur; Bdur, tonaltet idealan za slabiće što glume snažne ličnosti... Jeste li i vi kojima se sva muzika izgubila jer niste pronašli načina da je zabeležite - jeste li i vi imali ovako razvijen pogled na sazvučja? Poslušaj, to je Preobražena noć, Verklärte Nacht, koja je potpuno atonalna

(atonalna kao Nebo), a tako divna; potom Čajkovski, Šest komada za klavir; Cum mortuis in lingua moruta Musorgskog; Bahova Arija, koju je majka uporno želela da čuje na Nebovoj sahrani. Slušaj muziku, Euripide, to naš Bog, tvoj Zevs, Dio govori. Činiti i dobro i zlo iz istih najmoralnijih uverenja, najveća je kazna za nas smrtne, nas prognanike, i konačan dokaz o tvorčevoj jedinstvenoj suštini. Slušaj, sada govori opevajući Tibaldovu smrt, Gretino klonuće i Faustov ugovor sa đavolom; čuj, govori stotinama melodija odjednom, peva sve glasove uglas, a to je samo deo od milijardi notnih linija koje ispeva u vek i vekove. Juče smo se za vreme prvog sumraka sreli, danas se sa prvim smirajem rastajemo. Jedan dan i jednu noć proveli smo zajedno. Čitav dan. Kao u tragediji. Euripide, zbogom. Odlaziš. Haron je došao po tebe - gle, grozan mu je lik i odvozi te na Lido, podbadajući se štapom kao gondolijer mrtvih. Pogledaj u nebo boje trulog predvečerja, negde onamo iza Lida gde još raste venecijanska vodena detelina, look at the twilight zone; sada Bog slika: Sokratova smrt, Maraova smrt (sa težištem u klonuloj, bleđoj desnoj šaci), tvoja i moja smrt u Veneciji. Salaminjanine, ne dižeš pogled! Euripide, sediš na istom mestu gde i Nebo kada smo obilazili Baru Veneciju, ali još sam ti ostao dužan zaključka o moralnom. Treba da ti opišem četiri načina pomoću kojih mi smrtni, kratkoveki u tom karnevalu života i igri poštenih, uzimamo na sebe moralne maske. Čuješ li me, Euripide, vičem a glas se moj otima i odbija o uzburkanu zelenu vodu na Rivi Schiavoni. Prvi način odražava uverenje da neko mora da pati da bi meni bilo dobro; drugi, da je njegova patnja nevažna spram opšteg dobra kojem se stremi; treći, da on mora da pati, jer da je u prilici, i on bi isto učinio meni; i četvrti, usud mi je odredio da ovo dovršim na njegovo I svoje, na opšte dobro, zato moram na sebe preuzeti odgovornost, jer imam dužnost. Euripide, jesi li čuo? Da li si upamtio četiri tipa moralnih otpadnika, idejnih raskolnika, idealnih šizmatika? Ne vidim te više. Utopio si se u ledenoj septembarskoj vodi kao aprilski davljenici sa "S. S. Titanika". Il fu Euripid Salaminjanin. Pogled mi se muti kao kad se u oči nasele sećanja. Po Grand kanalu belasaju se svetlaci opasnog prezrelog predvečerja, a gondole izlaze na sredinu u zatalasanu vodu, jedna za drugom kao igračice iz Delfa, poput mračnih himera

što sve plešu na muziku dalekog Monteverdijevog madrigala. Po rivi, poigravajući, kreće se povorka dece raznih uzrasta odevenih u crno; idu u nizu ocrtana na horizontu predvečerja; predvodi ih devojčica u crnoj svilenoj haljinici i sa tamnim suncobranom sa resicama. Gde je tvoja barka, pokojni Euripide? Umro si u toj rapsodiji u crvenom i crnom, Mnesarhov sine, a moju majku sa prelepim modrim usnicama povijenim nadole, istočnjačkim jagodicama, kožom porcelanske lutke, malo iskošenim očima i tmastim otežalim podočnjicima, moju mamu koja je na mađarskom pričala samo sa pokojnim mlađim sinom, prebacili su u jedan sanatorijum nadomak grada. Rekli su joj da je zdrava, da je utorak, da je jesen i lišće na drveću je crveno, i da s njom svakako ide i njen Nebo, zapravo sve one prikaze Neba koje je sa sobom ponela u duševnu bolnicu. Na dan kada je prebačena u zavod koji se nalazio u gaju prepunom ptica, zvezda G117H po novo je zasijala na Severnom nebu i astronomi su odahnuli, odbacivši pretpostavke da se u tom nebeskom kvadrantu formirala crna rupa, od svih otkrivenih najbliža Zemlji. Tog utorka, kada je bila jesen i jedna odbegla zvezdica se vratila na nebo ispravivši zamišljenu mrežu nebeskih krivina Lobačevskog, mojoj mami su dali lepu osunčanu sobu; delila ju je s neobično smežuranom neurasteničnom staricom koja je ležala bez pokreta i gledala kroz prozor u bolnički park. Onamo u dvorištu bolničari u belim keceljama koje su im padale do cipela, svi nalik Tiboru, gurali su šljunkovitim stazama onemoćale bolesnike u starinskim pokretnim kolicima sa naslonima od pruća. I sva su kolica bila crna; i svi su bolničari imali bele okrugle kapice. Ali, majka nije ni pomišljala da izlazi u dvorište. Kraj nje su, bliže krevetu, ostavili sve Nebove kipove i ona ih je metodična i divna kakva je uvek bila - ubrzo podelila na jutarnje i večernje portrete, rasporedivši jedne da gledaju u izlazak sunca a druge u njegov zalazak. Posećivao sam je najpre redovno, svakog popodneva u četiri - o, bila je tako lepa i u ludnici. Potom sam dolazio tek posle nekoliko dana, plašeći se da ne sretnem onog bolesnog iz 1911. godine, tog bezočnog s belim pantalonama. Ubrzo sam odlazio u posete jednom mesečno, napokon samo u dane njenog i Nebovog rođendana. Moj nije bio važan. Sa mnom ona ionako nije razgovarala, već me je stalno

upućivala na Neba, da ga pitam za ovo ili ono, nevažne stvari, mahom. Posećivao sam je tako još godinu ili dve, sve do dana kada su mi tokom jedne posete pokazali neku drugu ženu u majčinom krevetu. Jedni su mi rekli da joj je određena terapija i da je otpuštena kući. (Kući? Majka više nije imala adrese); drugi da je prebačena u zavod koji je ispostava ovog i nalazi se na obodu jednog drugog velikog grada; treći su mi se poverili da joj je bolje i da pomaže kaluđericama u udaljenom ženskom manastiru u vulkanskim brdima, u koji se može stići samo specijalnim korpama koje monahinje spuštaju u podnožje jednom nedeljno. Niko mi nije kazao da je umrla. Ja sam, Euripide, tako ostao sam - bez Neba, majke i tebe. Imao sam sve vreme na raspolaganju i upravljao njime kao usamljeni, nakaradni bog. Vozio sam bicikl za dvoje, čas sedeći na prednjem, čas na zadnjem sedištu, i gledao one druge pedale koje ne okreće niko; džunkom sam ulazio u poštu u Savskoj ulici i iz potopljenih poštanskih pregradaka uzimao nabrekle pakete drugima adresovane; sedeo sam na palubi prekookeanskih brodova, uvijen kao mrtvac u ćebe sa znakom broda; sam. Prilaze mi arh. Baldazare Longena iz crkve Santa Maria della Salute, Đakomo Tijepolo, dobrotvor gotske katedrale Santi Giovanni e Paolo, arh. Bartolomeo Bon sa ožiljcima od neke zarazne bolesti koju je preležao, najzad arh. Đorđo Masari, graditelj crkve Pieta - prilaze mi kao žrtvi, kao boji prolaznosti stvari. Euripide, nekad te sanjam: ideš podruku sa mojom divnom majkom i svi vam se javljaju u prolazu; gazite po crnobelim pločnicima Brazilije, odlazite u pravcu zalaska sunca, kroz dugačke mađarske perivoje; a gde sam ja, dov'e principe reale? Nikad im nisam poverovao da je nestala kao zvezda u predvečerje. Svaka ptica ide svome jatu, ali neke zauvek ostaju same: Chrysolophus pistus, Argusianus argus, Lopura nyctemera, i ja, svakako. Tražio sam je, Euripide, kao ptica koja se izgubila u visinama - ti si mi svedok. Okretao sam imenike i telefonom pozivao sve njene imenjakinje i prezimenjakinje, ali nijedna nije imala glas nalik njenom. Posmatrao sam prolaznice na dokovima, bogomoljke nedeljom u crkvama, putnice na železničkim linijama. Onda sam se vraćao, razočaran, još sigurniji u ono što tražim; kupovao sam košulje i oblačio ih, skinuvši čiode, još neraspakovane; jeo u javnim

kuhinjama bolnice Svetog spasa, živeo za potonji trenutak, onaj što je upravo prošao, i osećao se kao čovek iz dvadeset petog časa. Stanovao sam u Beču, u sporednoj ulici nedaleko od Mariahilfer Gasse, u oronuloj sivoj zgradi kojoj malter nije obnavljan od 1948, i svako jutro na prozor iznosio saksiju sa spatifilima. Živeo sam u Trstu, penjao se brdskim tramvajem u Via Commerciale, gore nad zalivom gde mi je vetar u praskozorje češljao kosu. Pojavljivao sam se i u Beogradu i kupao se u javnom kupatilu na donjem Dorćolu. U svim gradovima čekao sam Roberta da se vrati iz rata, Tibora da doplovi iz Amerike, te da sva trojica otac, očuh i ja povedemo revoluciju ili organizujemo neki zakulisni prevrat. Roberto sa svojim tankim dugačkim prstima (nikad nisam video duže) i mačkastim jastučićima jagodica i Tibor s kratkim i debelim prstima, sa naborima blede kože na svakom zglobu; Roberto kao flautista, Tibor kao violinista; Roberto sa duboko usađenim očima i pogledom grabljivice, Tibor čije oči, pod naočarima okruglog okvira, plutaju na uljanim beonjačama - bili bismo idealni, sva trojica, da postanemo zarobljenici kakve ideje, nekog nakazno moralnog ideala. Ali ne, njih nije bilo, ni oni se nisu pojavljivali. Da, Tibor više ne piše pisma; ni na mađarskom, ni na drugim jezicima, a Roberto je bez reči otišao preko zajedničke terase. Zato ovo po svemu mora biti kraj, pa ipak nije. Jednog dana, sasvim slučajno, naišao sam na osobu potpuno nalik njoj, mojoj majci: mirisala je kao ona, njihala bokovima poput nje, imala iste dugačke i zanosne noge i tu potpuno ravnu kosu, raspletenu na leđima. "Ti ženo, kakva god, koja god da si idi." Ne, to nisam rekao ja, to si ti pevao, Euripide, sećaš se. Ja sam, nasuprot, pao na kolena i kajanje počeo da joj ljubim prečiste skute, spreman da kao tragički junak svu krivicu uzmem na sebe, ali ta dobra žena me je podigla. Ne činite to, gospodine Vereš, kazala je. Saznadoh kako ona uistinu nije moja majka; nikada nije poznavala nikakvog Tibora Vereša, niti je ikad stupala u njegov roman poput heroine; ne zna ni za Roberta, bezrukog skvadristu, invalida rata, zapisničara u napuljskoj podružnici Lojda, i ja mora da sam je zamenio, jer stas joj nalikuje majčinom i telo na njeno liči. Ispratila me je do vrata i kazala da navratim još koji put, koliko god puta želim, samo da je više ne zovem mama, mia mamma stupenda. Izašao sam (Zagrlio sam je?

Samo pogledao? Ni to?) i prigušeno kriknuo. Imala je nabrekle otvorene materinske grudi kroz koje sam mogao da joj se nagledam srca. Moj jek najpre je prihvatila kabina francuskog lifta, pa metalna ograda i grotlo kroz koje se penjala i spuštala kućica. Na elipsastoj pločici na vratima stajalo je Kristina Radić Varadi Manconi, a trebalo je da stoji Hristina Radić Vereš Menacini. Da, doći ću, uprkos uzdahu koji se izdajnički kondenzovao u krik i skliznuo sa usana. Stizaću svakog četvrtka, tačan kao svi usamljeni. Donosiću toj ženi - koja god, kakva god da je - po Nebovu skulpturu, jednu po jednu; možda se gledajući u njegove oči seti i mene. Ne, nikad više neću navraćati. Barem sam pred Nebovu smrt uspeo da se setim i cipelice na mlitavim nogicama mu zavežem "secondo Ingle- si"... Ili je to bilo "secondo Tedesci", više se ne sećam, više ga se ne sećam; ni tih cipelica. Ustajem i ležem. Sunce prolazi horizont i zenit brzinom Helijevih konja. Sanjam. Spavam. Ne sanjam. Nisam umoran. Nisam umro. Ja, savršeno pravedan.

KRAJ